

UNIVERZITA TOMÁŠE BAŤI VE ZLÍNĚ

INSTITUT MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Formy a prevence šikanování na ZŠ

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce
Doc. PhDr. Jaroslav Nevoránek, CSc.

Vypracoval
Radim Kábrt

Prohlašuji, že jsem tuto závěrečnou práci vypracoval samostatně s použitím informačních zdrojů uvedených v seznamu.

.....

Poděkování

Děkuji panu doc. PhDr. Jaroslavu Nevoránkovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Úvod	6
1. Charakteristika a fáze vzniku šikany	8
1.1 Charakteristika šikany	8
1.2 Fáze vzniku šikany	8
1.3 Šikanování jako nemocné chování	12
1.4 Šikanování jako závislost	17
1.5 Šikanování jako porucha vztahů ve skupině	19
1.6 Zvláštnosti šikany u dětí a mládeže	19
2. Charakteristika agresorů a obětí šikanování	21
2.1 Závislost na sobě a její vztah k šikanování	21
2.2 Původ morální slepoty u agresorů	22
2.3 Ochrana sebepojetí u agresorů	22
2.4 Sobecká a sebestředná orientace	23
2.5 Rizikové osobnostní charakteristiky protagonistů šikany	23
2.6 Charakteristika a typologie obětí šikanování	26
3. Příčiny, podmínky a spouštěcí mechanismy šikanování	29
3.1 Agresorovy metody k získání moci	29
3.2 Osobnost pedagoga a jeho vliv na šikanování	32
3.3 Vliv rodiny na formování agresorů a obětí	35
3.4 Vliv mimoškolních skupin na šikanování ve školách	36
4. Škody a následky vzniklé šikanováním	37
4.1 Základní rozdělení škod v „nemocné“ skupině	37
4.2 Následky šikanování u obětí	38
4.3 Šikana z právního hlediska	40
5. Prevence šikany na základních školách	42
5.1 Prevence šikany na úrovni Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy	43
5.2 Prevence šikany na jednotlivých úrovních výchovy	44
5.3 Podíl rodičů agresorů a obětí v oblasti prevence šikanování na školách	46
5.4 Podíl školy a pedagogů na prevenci šikany	48
5.5 Postup třídního učitele (vyšetřující osoby), má-li podezření na šikanování	51

Závěr	53
Resumé	55
Anotace	57
Literatura a prameny	58

Úvod

Demokracie ve společnosti stojí a padá s rovnoprávností vztahů mezi jejími členy a skupinami. Pro vztah, který označujeme jako šikanování, je příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. V tomto smyslu je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie.

Šikanování je všudypřítomné a může člověka doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve škole a v dalších školách, v zájmových skupinách, v minulosti na vojně, v zaměstnání, v partnerských vztazích, v nemocnicích, například psychiatriích, mezi nájemníky domu a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců.

Šikanování je nebezpečně rozbujelou sociální nemocí ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jedince, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec.

Každý, kdo se někdy setkal se šikanovaným dítětem a poznal jeho trauma a trápení, nemůže pochybovat o závažnosti problematiky šikanování. Výzkumy v této oblasti ukázaly, že rozsah násilí mezi dětmi na školách je mnohonásobně větší, než se my dospělí domníváme, a navíc stále narůstá.

Šikanování žáka jeho spolužáky není ničím novým. Dětská agresivita je problém celosvětový a její prevence a řešení se ve vyspělých státech stává předmětem výzkumných prací týmů psychologů a pedagogů. Také u nás tento jev na školách vždy v nějaké podobě existoval. V současné době však již není záležitostí věkového období puberty a adolescence, ale posunuje se povážlivě i do období mladšího školního věku a přibývá v něm bezohlednosti a brutality. Zárodečné formy šikanování lze dnes nacházet téměř všude a statistiky ukazují, že každý pátý žák na našich školách se s ním již v nějaké podobě setkal.

Tisíce dětí tak denně přicházejí do školy se strachem z ústrků, z posměchu a ponižování, z nadávek či pomluv, z bití, z fyzického násilí a z dalších negativních projevů a činů. Tyto děti se často vracejí ze školy s poničenými sešity, s poškozenými školními potřebami, s potřhaným oděvem a rodičům nevěrohodnými výmluvami zdůvodňují modřiny, škrábance, ztracené věci či chybějící peníze.

Zmíněný jev bývá často skrytý. Je obtížné ho zjistit, získat o něm pravdivé informace, nenechat se svést na falešnou stopu. Ještě obtížnější je ho řešit, neboť jeho důsledkem je patologie sociálních vztahů mezi žáky. Náprava pak vyžaduje znalost specifických diagnostických postupů a metod nápravy, v mnohém odlišných od řešení běžných kázeňských problémů.

1. Charakteristika a fáze vzniku šikany

1.1 Charakteristika šikany

Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.

1.2 Fáze vzniku šikany

Vznik šikany, jakožto sociálně patologického jevu, je rozdělen do pěti vývojových stupňů. Schéma zachycuje negativní proces, který křiví vztahy mezi členy skupiny. Jinak vyjádřeno, postihuje vnitřní pohyb směřující k totálnímu přijetí postojů, norem a hodnot šikanování žáky. Tento chorobný proces je pravým opakem budování komunity, jehož cílem je bezpečné soužití. Nejhorší podoba šikanování (pátý stupeň) nápadně připomíná fašistickou totalitu, naproti tomu zdravá komunita je evidentně skupinovou demokracií.

První stadium – zrod ostrakismu

Mezi pedagogy i rodiči je velmi rozšířená představa, že ke zrodu šikanování jsou zapotřebí zcela výjimečné podmínky, například přítomnost patologického sadisty a absence kázně. Proto se výskyt šikanování považuje za ojedinělý, pro život normálních žáků bezvýznamný. Šikanování se však může objevit téměř v každé skupině. Podmínky k jeho vzniku mohou být zcela běžné a

nenápadné. Kázeň v takové skupině bývá dobrá a iniciátoři šikanování nebývají nemocní sadisté, ale obyčejní kluci a holky.

V každé školní skupině se vždy záhy objeví jednotlivci, kteří jsou nejméně vlivní a oblíbení. V odborné literatuře se takový jedinec označuje různě, například obětní beránek, černá ovce, outsider, marginalizovaný jedinec apod. Při tradičním způsobu výchovy, která cíleně nepracuje se vztahy mezi žáky, všichni jednotlivci, kteří se dostanou na chvost skupiny, zakoušejí prvky šikanování, tak zvaný **ostrakismus**. *Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře – je neoblíbený a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet drobné legrácky apod.*

Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

Druhé stadium – fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Ostrakismus může přerůst do dalšího stadia. Důvodů bývá více, dvě časté příčiny se nezdírká vzájemně podmiňují.

1. V náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci instinktivně sloužit jako ventil. Spolužáci si na nich odreagovávají své nepříjemné pocity, například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. Tehdy se manipulace přitvrzuje a objevuje se zprvu subtilní fyzická agrese. V podstatě jde o upevnění soudržnosti skupiny na účet obětního beránka. Obdobně může fungovat tak zvané tmelení třídy i v mimoškolních podmínkách (např. na brigádě, na horách apod.), kdy žáci spolu tráví hodně času a mohou vytvářet hlubší vztahy. Pro zvládnutí své nejistoty nebo „přežití“ šedivého a nezáživného programu vymýšlejí a většinou rychle přitvrzují zábavu na úkor nejzranitelnějšího spolužáka.
2. V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“ od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb. Zážitek, jak chutná moc, když někoho bijí a týrá někoho slabého a ustrašeného, může vyvolat u disponovaných jedinců prolomení posledních zábran, začínají své chování opakovat. Velmi

nepříznivou variantou je situace, kdy násilí začne praktikovat vůdce skupiny jen pro obveselení okruhu svých obdivovatelů. Další vývoj do značné míry závisí na míře pozitivního zaměření skupiny a na postojích žáků k šikanování. V případě, že ve skupině existuje soudržnost, kamarádské vztahy a převažují pozitivní morální hodnoty, kdy žáci mají v zásadě negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pokusy o šikanování neuspějí. Jestliže je imunita skupiny vůči šikaně nějakým způsobem oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že násilí v nějaké podobě právě zde zakoření. Porušená imunita skupiny může být způsobena počátečním zmatkem, převážně lhostejnými vztahy, atmosférou rivality a nepřátelství, nepříznivou konstelací postojů k šikanování, tedy v případě, že převažují nezúčastněné, sympatizující a souhlasné postoje.

Třetí stadium – vytvoření jádra

Jestliže se nepostaví pevná hráz přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců, často se vytvoří skupina agresorů, tak zvané „úderné jádro“. Tito začnou spolupracovat a systematicky šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou již osvědčeným objektem *ostrakizování*. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii skupiny nejnižší, tedy ti slabí.

V tomto klíčovém momentu se rozhoduje, zda se počáteční stadium přehoupne do stadia pokročilého. Jestliže se nezformuje silná pozitivní podskupina, která bude alespoň rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů podskupině tyranů, tažení těchto tyranů může nerušeně pokračovat.

Někdy vznikne křehká rovnováha mezi dvěma nejsilnějšími podskupinami a násilí se dočasně zastaví. Lehce však dojde ke zvrhnutí, například po příchodu dalšího agresora nebo typické oběti, převedené z jiné školy. Členové charakterově silných podskupin mají vždy nevýhodnou pozici vůči agresorům, kteří nedodržují pravidla. Charakterově slušný žák respektuje pravidla a navíc mu většinou bývá cizí „žalování“, čímž vlastně nepřímo umožňuje bujení šikany.

Čtvrté stadium – většina přijímá normy agresorů

V případě, že není ve skupině silná pozitivní podskupina, činnost jádra agresorů může bez odporu pokračovat. Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získá neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. Následkem toho dojde ve skupině k proměně. Je to něco podobného, jako když virus přemůže buňku a plně ji ovládne. Buňka zůstává navenek zachována, avšak místo aby organismus podporovala, zevnitř ho rozkládá. U členů skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná normám vůdců. To, co hlásají pedagogové, ustupuje zcela do pozadí. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

Páté stadium – totalita neboli dokonalá šikana

Zhoubný proces bez radikální pomoci zvenčí obvykle ústí do posledního stadia šikany. V něm jsou normy agresorů přijaty nebo respektovány všemi, popřípadě téměř všemi členy skupiny a dojde k plnému nastolení ideologie šikanování, tak zvaného *stadia vykořisťování*. Jde o rozdělení žáků na dvě sorty, na ty co šikanují a na ty co jsou šikanováni. Ti, co šikanují, využívají na šikanovaných všechno, co je využitelné: od materiálních hodnot (peněz a osobních věcí) po jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod. Důkazem této moci je to, že jim mohou způsobovat bolest, znásilňovat je všemi způsoby, a šikanovaní se nejsou schopni bránit.

Agresoři, kteří ztrácejí poslední zbytky zábrán a smysl pro realitu, jsou nutkáni k opakovanému násilí. V malé skupině zcela vítězí zlo. Původně neutrální nebo mírně nesouhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí, případně se stále aktivněji zapojují do týrání, nebo už také šikanování realizují. Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci. Zbytky lidskosti jsou vytěsněny alternativní identitou, přijímající ideologii násilí, v níž není místa pro soucit s utrpením a kde zcela chybí pocit viny.

Šikanovaní jsou stále závislejší a ochotnější dělat cokoli. Neúnosnost utrpení řeší únikem do nemoci, neomluvenou absencí, odchodem ze školy, pokusem o sebevraždu, případně se zhroutí. Někdy se v průběhu fyzického násilí a zranění šikanování provalí.

Na pátém stadiu šikanování je hrůzné to, že všichni členové skupiny, včetně týraných a terorizovaných žáků, normy šikanování přijmou za své, nebo je alespoň zcela respektují.

Důležitost znalostí vývojových stadií šikany

Znalost vnitřního vývoje šikanování umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, rozlišovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy. Existují dva hlavní důvody, proč se v praxi pracuje se základním, shora uvedeným pětistupňovým schématem:

Existuje zásadní rozdíl ve vyšetřování a „léčbě“ u počátečního (tj. prvního, druhého a třetího stadia) a u pokročilého (tj. čtvrtého a pátého stadia) šikany. Celková „léčba“ skupiny, která je klíčová pro zastavení epidemie šikanování, má svoje specifika pro každé stadium.

V případě, že by bylo reagováno pouze na *vnější projevy* šikanování a nebyly by respektovány zvláštnosti jednotlivých stadií, snaha pomoci by vyzněla nahodile a byla by spojena s rizikem, že bude více ublíženo, než jaký bude kladný výsledek pomoci.

Na počátku je nutné si uvědomit, co vlastně šikanování je. Opravdová pomoc vyžaduje, aby na každý konkrétní případ bylo nahlíženo zvenčí i zevnitř a postihnout ho ze tří praktických hledisek. Rovněž je užitečné uvědomit si vztah šikanování k některým typům agrese, rozlišit šikanování a jemu příbuzné fenomény a odhalit svéráz šikany u dětí a mládeže.

1.3 Šikanování jako nemocné chování

Jak vypadá chování označované jako šikanování? Hlavní vnější rysy lze popsat následovně:

Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.

Definice sama o sobě nemůže vyjádřit to, co se ve skutečnosti skrývá za obecnými pojmy agrese a manipulace. Proto bych chtěl uvést reprezentativní přehled konkrétních typů a forem agresí a manipulací, jak jsou uváděny v odborné literatuře.

Výčet těchto příkladů může přiblížit, co to vlastně šikanování je.

Fyzická agrese a používání zbraní

- Oběť je agresory věšena na lustr, na skobu, a to až do ztráty vědomí a vyznačení strangulační rýhy na krku.
- Je škrcena kabelem, provazem, šálou, páskem, a to až do ztráty vědomí a vyznačení strangulační rýhy na krku, nebo „jen“ do „zmodrání“ obličeje a dušení.
- Agresoři oběti sváží ruce, na hlavu jí navléknou igelitový pytlík a pozorují, jak se zmítá.
- Oběť je dušena polštářem, nebo ručníkem, agresoři měří čas, jak dlouho vydrží nedýchat.
- Agresoři se zcela vážně pokoušejí oběť vyhodit z okna, z mostu apod.
- Předstírají, že chtějí oběť vyhodit z okna, přes zábradlí ve škole apod. (vystrčí oběť z okna ve vyšším poschodí a drží ji za nohy).
- Oběť mučí a „vynervují“ ji až k jejímu sebezničujícímu úniku (např. ke skoku z okna v prvním poschodí. Následkem je např. zlomená noha a potlučení).
- Oběť bodnou nožem do nohy, nebo do hýždě, např. žiletkou naříznou ušní boltec.
- Oběti vrážejí špendlíky do hýždí, případně bodají špendlíky nebo kružítko do jiných částí těla až teče krev, házejí šipkami na živý terč, nebo oběť bolestivě píchají tužkou.
- Oběť je vyslečena do naha a bita různými předměty, případně se jí agresoři vysmívají.
- Agresoři střílejí vzduchovou pistolí broky do těla oběti.
- Obtiskují oběti na hřbet ruky nebo do dlaně rozžhavené šroubové matky nebo drát, případně k tomu používají zápalky.
- Oběť je mlácena kabelem, speciálním obuškem, tyčí, páskem apod. přes záda, paty nebo jiné části těla.
- Je vystavena hromadnému kopání.
- Oběť je vystavena hromadnému anonymnímu bití (tzv. deka). Při hromadném bití například agresoři vydají příkaz postavit se ke zdi a poté svou oběť surově zbijí.
- Několik obětí je agresory donuceno, aby se navzájem praly (tzv. gladiátorské hry).
- Oběť je vystavena fackování, případně pohlavkování, ranám dlaní do týla apod.
- Na oběť je položena deska školní lavice a na desku si stoupnou agresoři v co největším počtu.
- Oběť je chycena za nohy a roztahována, dokud neudělá, co je agresory požadováno.
- Jsou jí stříhány vlasy, popřípadě opalovány.
- Oběť je držena na zádech, agresoři jí odhalí břicho a házejí kovovou mincí na pupek, případně otevřenou dlaní nebo hranou ruky bouchají oběť do břicha.
- Pokud oběť agresorovi vzdoruje, je zezadu chycena za krk a přiražena hlavou k lavici, případně chycena kolem těla a hozena na lavici.
- Je svazována provazem, pouty, řetízky apod., případně znehybněna silným obejmutím kolem rukou a těla agresory, kteří se pak posmívají její bezmocnosti.
- Agresor při vyučování maluje propisovačkou oběti na krk, případně pomaluje obličej oběti fixem.
- Agresor nalepí oběti bonbon nebo žvýkačku do vlasů, vylije limonádu nebo jinou tekutinu za krk, vysype předměty za košili apod.
- Je vystavena výhrůžnému a obtěžujícímu pohybování rukou a hýbání prsty před obličejem a čechrání vlasů.

Slovní agrese a zastrašování zbraněmi

- Oběti je vyhrožováno zabitím (zastřelením, oběšením, umlácením, přehozením přes zábradlí, hozením do výtahové šachty atd.)
- Oběti je vyhrožováno mučením.
- Oběti je vyhrožováno nepřímo, anonymně, po telefonu.
- Oběť je zastrašována zbraněmi: plynovou pistolí, vystřelovacím nožem, baseballovou pálkou, obuškem, břitvou, boxerem
- Oběti je nadáváno („Ty svině židovská... cikánská... Tlustý prase... smrdíš... apod.).
- Agresoři urážejí rodiče oběti.
- Vysmívají se slabostem a handicapům oběti.
- Vysmívají se neúspěchu, chybám a trápení oběti.
- Vtipkují na úkor oběti, mají ironické poznámky, zesměšňují ji a posmívají se jí.

Krádeže, ničení a manipulace s věcmi

- Agresoři berou oběti peníze, zabavují jí kapesné.
- Trhají a ničí oblečení oběti (např. propálení, rozříznutí apod.).
- Přivlastňují si různé věci oběti (plné penály, kalkulačky, další různé školní pomůcky, hodiny apod.)
- Trhají a ničí, případně odcizí oběti učebnice, sešity, kreslí na ně fašistické symboly, lámou oběti tužky, pera atd.
- Oběť je agresory donucena vydat svačinu, případně ji „půjčit“ a oni ji např. poplivají.
- Agresoři nalijí oběti do bot vodu.
- Ukradnou, případně schovají oběti legitimace (MHD, na vlak), lístky na oběd, peněženku s penzi, boty, aktovku atd.

Násilné a manipulativní příkazy

- Oběť je donucována pít moč, limonádu, do které bylo napliváno, jíst jídlo z podlahy apod.
- Je donucována klečat před agresory a prosit je o milost.
- Musí se uklonit při vstupu do třídy, říci „Dobrý den pánové“ a udělat nějaký směšný obličej.
- Oběti je agresory přikázáno chodit vždy a všude poslední, je jí zakázáno mluvit s kamarády.
- Je donucována tancovat, případně zpívat.
- Je donucována opakovat ponižující výroky, nacistické pozdravy a hesla.
- Je nucena nosit ponižující ceduli na svém těle.
- Oběť je donucována platit a odevzdávat agresorům svačiny, dávat cigarety apod.
- Je donucována platit agresorům „výkupné“ a „půjčovat“ výkupné a to i značné částky.
- Je donucována napovídat při písemných pracích, psát agresorům domácí úkoly a přepisovat sešity.
- Je donucována předvádět různé činnosti.
- Žák pověřený učitelem, aby hlídal kázeň, na příkaz agresora zapisuje na tabuli jméno oběti.

Zraňování izolací, oklikou a „uměleckými“ výtvary

- Spolužáci oběť ignorují, neodpovídají na její pozdrav, na prosbu nereagují, dělají, že neslyší.
- Když si přisedne ke stolu při obědě, všichni si štítivě odsednou jinam, atd.
- Oběť je pomlouvána, zlomyslně osočována, jsou na ni sváděna provinění, kterých se nedopustila.

- Agresoři zaplavují oběť přílivem „motáků“ s nadávkami, „básněmi“, kresbami, příběhy, pohádkami atd. Tzv. pohádky bývají někdy rafinované a velmi kruté, není neobvyklé, že nařizují oběti spáchání sebevraždy, aby všichni měli od ní pokoj.
-

Brutální útoky se s jistotou dotknou každého a nikdo nebude mít problém s jejich označením. Potíž však je v tom, že nejsou vidět, protože se dějí v nepřítomnosti pedagoga. Větší naději pro rozpoznání, že není něco v pořádku, dávají tak zvané nepřímé signály. Zahrnuje se do nich subtilnější, částečně tolerované násilí a skryté volání oběti o pomoc.

Z výše uvedeného seznamu sem patří například „znehybňování“, třepotání prsty před obličejem a čechrání vlasů, „přátelské“ vtipy a kanadské žertíky na úkor spolužáka, tlačení namalovaného auta na tabuli, odstranění náplně tužky před diktátem, ponižující přezdívka, smích při neúspěchu, osamocení žáka a jeho chození vždy jako posledního apod.

Tyto méně nápadné signály by se neměly podceňovat a je přinejmenším potřebné je prověřit. *Velmi důležitým kritériem je, jak podezřelé chování prožívá žák, kterému je „legráčka“ určena.* Zpravidla to není možné zjistit přímo, prostým dotázním toho, kterého postiženého žáka. Nezřídká je potřebná odborná diagnostika, ale je nutné si najít čas alespoň na přátelský a povzbuzující rozhovor.

Pro rozpoznávání šikanování je potřebné umět odlišit jiné druhy agresí. Je to důležité pro prvotní orientaci a především pro nápravu.

Jestliže se například poperou dva přibližně stejně silní žáci kvůli dívce, nejde samozřejmě o šikanování, protože tu chybí **nepoměr sil**, kdy oběť se neumí, nebo z různých příčin nemůže bránit.

V tomto případě rovněž chybí další významný rys šikanování, jímž je **samoučelnost převahy agresora nad obětí**. Souhrnně můžeme říci, že *jiné běžné agrese ve školním prostředí jsou zaměřeny na dosažení jiného cíle*. Rozhodně není cílem agrese sama o sobě a lze předpokládat, že agresor by použil i jiný způsob, pokud by jím svého cíle dosáhl.

Význam vnějšího pohledu na šikanování pro praxi

Vnější pohled na šikanování slouží při zachycení alarmujících nebo nepřímo varujících signálů k rychlému orientačnímu posouzení situace. Na počátku je nutné se opřít o nejnápadnější zřetelné projevy násilí a posoudíme, zda jsou přítomny významné znaky šikanování jako jsou **záměrnost, opakování, nepoměr sil a samoučelnost agrese**.

Pro účinnou pomoc však tento vnější pohled nestačí. Vyšetření a náprava vyžaduje znalosti vnitřního rozměru šikanování. Jestliže mu porozumíme, můžeme kromě jiného získat vnímavost k varujícím signálům, protože nám začnou zapadat do vzorce šikanování jako závislého chování i do obrazu vnitřních stadií onemocnění skupiny šikanou.

V tomto smyslu nám poslouží přehled konkrétních typů agresí a manipulací. Projevy šikanování lze členit do tří skupin na:

1. přímé a nepřímé
2. fyzické a verbální
3. aktivní a pasivní

Kombinacemi těchto tří dimenzí vznikne osm druhů šikanování. Díky této citlivé klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování, například mezi dívkami a mezi chlapci.

Klasifikace typů šikany:

<i>Osm druhů šikanování</i>	<i>Příklady projevů</i>
Fyzické přímé aktivní	Útočníci oběť věší do smyčky, škrtní, kopou, fackují.
Fyzické aktivní nepřímé	„Kápo“ pošle „nohsledy“, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci.
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice (fyzické bránění oběti v dosahování jejich cílů).
Fyzické pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy, např. na záchod (odmítnutí splnění požadavků).
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování.
Verbální aktivní nepřímé	Rozšiřování pomluv. Patří sem i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé	Neodpovídání na pozdrav, otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna

1.4 Šikanování jako závislost

Další rozměr šikanování, důležitý pro praxi, je již vnějššímu pohledu nepřístupný. Jde o *vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí*. Tento nesvobodný a nesymetrický vztah je určen převažující lidskou strategií: **skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého**.

Tento princip diktuje rozdělení žáků ve většině skupin na „silné“ a „slabé“, tedy na jedny, kteří reagují silně a svůj strach skryjí tím, že ho vyvolají v těch druhých. Jinak řečeno, předvedou své přednosti, kterými zakryjí své slabosti. Ti slabí, kteří jsou strachem tak ochromeni, ukážou všechny své slabosti, které chtěli zakrýt.

Od počáteční diferenciaci na „silné“ a „slabé“ vzniká mezi těmito skupinami žáků oboustranná a trvalá vazba. Překvapivě se navzájem potřebují. Je-li vůdce, který vládne, ze školy vyloučen nebo odejde, potom je často „slabými“ okamžitě podbízivě alternován do jeho role jiný představitel skupiny „silných“.

Při pokročilých stádiích šikanování se hraní a experimentování se strachem postupně zvrtné *v závislost mezi agresorem a obětí*.

Dalo by se namítnout, že agresori se nebojí, neboť jsou suverénní a mají značnou sebedůvěru. Avšak každý člověk se více či méně bojí, ať si to uvědomuje, nebo ne. Strach má rozmanitou podobu a vyjádření podle cyklu našeho růstu. Významná skupina agresorů se chová při obratu situace zbaběle a velmi ustrašeně.

Pro agresora se stane východiskem proti strachu a ovládnutí násilňování a lámání vůle oběti. Přináší mu to pocit nadřazenosti a absolutní moci. Z této pozice nadřazeného člověka vychutnává strach oběti. Tuto slast často nedokáže ani pojmenovat, nicméně ona ho čím dál tím více ovládá. Je nutkán ke zdokonalování a stupňování utrpení oběti, stále více oběť potřebuje, stává se na ní závislý.

Stupňování brutality agresora vede u oběti nezdědka k prolomení křehké obrany vůči tělesné a psychické bolesti. Zpravidla to v oběti rozpoutá sebezničující síly, které vyhovují agresorovi.

Následkem může být extrémní forma závislosti – **identifikace s agresorem**. Oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. Poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat.

„Vztah agresora a jeho oběti je podobný obrazu dvou boxerů v ringu, kdy jeden má výraznou převahu: ten slabší, kterému docházejí síly, se pokouší zaklesnout do agresivnějšího soka, obejmout ho, být mu co nejbližší, protože tak mu nehrozí, že jej agresor přímým úderem srazí k zemi“.¹

Je nutné, aby se pedagogové nenechali zmást, aby nepřijmuli vnější zdání, že si oběť za všechno může sama. ***To, že je někdo „slabý“, není žádná vina. Rozhodně nikdo nemá právo fyzicky ani psychicky týrat druhého člověka.***

Význam pohledu na šikanování jako na závislost pro praxi

Porozumět šikanování jako závislosti je důležité pro vedení a interpretaci výsledků vyšetřování. Vyplývá z toho mimo jiné i požadavek, abychom nekonfrontovali oběť s agresorem. Je nutno počítat s tím, že mezi nimi existuje nesvobodný vztah, jakýsi skrytý scénář spolupráce. Oběť se chová často bizarním a sebezníčováním způsobem. Může to vypadat, jako by byla s trýzniteli nejlepší kamarád, někdy za nimi běhá jako „poslušný pejsek“. Jejich příkazy vykonává jako „loutka“.

To je věc, která řadu laiků a odborníků mate. Domnívají se, že když má člověk svobodnou vůli, nemůže ho nikdo donutit, aby dělal něco proti svému přesvědčení. Je však známo a popsáno mnoho případů, kdy byla oběť zlomena a agresori si s ní dělali, co chtěli.

Tento vnitřní pohled je významný nejen pro diagnostiku, ale i pro léčbu. Způsob užití metod nápravy souvisí se stupněm závislosti mezi protagonisty šikanování. Problém závislosti musí být v centru zájmu rovněž při celkové léčbě skupiny a při individuální psychoterapii oběti nebo agresora.

¹ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Portál, Praha 2001

1.5 Šikanování jako porucha vztahů ve skupině

Posledním pohledem na fenomén šikanování je jeho pochopení jako *onemocnění celé skupiny*. Šikanování není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny. V tomto smyslu je šikanování vždy těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl této „infekci“.

Vztahy při šikaně mají svoji vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Směřují od zárodečné podoby tak zvaného *ostrakismu* k nejvyššímu, pátému stupni systémového ničení pozitivních vztahů mezi členy skupiny. Z empirických výzkumů vyplývá, že kdo neporozumí mechanismu proměny zdravé skupiny v nemocnou, ten nemůže šikanování léčit.

1.6 Zvláštnosti šikany u dětí a mládeže

Šikany mezi dětmi a mládeží mají svůj kolorit. Kořeny problému a mechanismus jsou však stejné jako mezi dospělými. Rozdíly se projevují pouze na vnější úrovni. Jde o jinou mozaiku agrese, nižší intenzitu brutality, oslabenou účinnost manipulace, zkrátka *menší výskyt tak zvaných dokonalých šikan*.

Dospívající agresoři odchovaní akčními filmy se ovšem snaží dospělým vyrovnat, někdy je i překonat.

Podobně jako existuje „přitvrzení“ šikany směrem od dětí a mládeže k dospělým, existuje naopak určité „změkčení“ od mládeže k dětem. *Dětské šikany jsou oproti šikanám mládeže více náladové, méně úporné a propracované. Připomínají spíše „štvanici“ než „mafíánskou mašinerii“*. Přesto i tady pracuje skupinová dynamika podle svých zákonitostí a závažnost nemoci se odráží ve vývojových stupních destrukce. *Dětské šikany se dají rozhodně lépe odhalit a také se jednodušeji napravují*.

Určitá specifika existují u šikan nejenom ve vztahu k věku, ale i vzhledem k pohlaví a prostředí. Praxe nasvědčuje tomu, že *u dívek je výskyt šikanování oproti chlapcům nižší* (přinejmenším brutálních forem). S uvedenou skutečností není v rozporu, že i u dívek je dost závažných případů.

Má-li někdo moc vyplývající třeba z fyzické převahy, může jí zneužít. Je přitom lhostejné, zda se jedná o muže či ženu. Faktem však zůstává, že dívky jsou od přírody fyzicky slabší, a proto některým z nich mohou chlapci udělat ze školy „peklo“.

Nejkrutější šikany se odehrávají tam, kde je oběť nucena žít společně s agresory a kde je uplatňován tvrdý hierarchicko – autoritativní přístup, pro který je příznačná tuhá vnější kázeň. Rizikové jsou dlouhodobější pobyty mimo školu (brigády, zájezdy na hory apod.).

2. Charakteristika agresorů a obětí šikanování

V odborné literatuře je nezdárcu uváděn názor, že agresori, kteří šikanují své bližní, jsou agresivní psychopati. Oběti jsou rovněž často považovány za psychopaty, nikoli však agresivní, ale astenické, případně za lidi, kteří neobstáli v soutěži se sociálním prostředím.

Při souhlasu s tímto názorem, bychom se vzhledem k četnosti agresorů i obětí museli domnívat, že do našich škol jsou pečlivě vybíráni pouze psychopati a většina normálních dětí má do školy vstup zakázán.

Výzkumy dokazují, že tito mladí lidé se od jiných zásadně neliší, alespoň na úrovni psychopatických diagnóz. V drtivé většině to nejsou nemocní sadističtí psychopati. Jsou „pouze“ mimořádně egoističtí a egocentričtí. Agrese a krutost, která je v nějaké míře v každém člověku, proto nemá větší zábrany v bujení. Nejde tedy až tak o problém psychopatologie, ale o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky.¹

2.1 Závislost na sobě a její vztah k šikanování

Každý člověk se rodí jako sebestředná bytost. V průběhu života máme šanci více či méně tuto omezující přirozenost rozpoznat, svým rozhodnutím ji odmítnout a vykročit na cestu osvobození ze závislosti na sobě. Můžeme vítězit nad druhými, ale vítězit nad tím horším v sobě samém je neporovnatelně těžší. I když dosáhneme hlubokého sebepoznání a sebeuvědomění, musíme každý den lopotně sami sebe překonávat. Není výjimkou, že přes veškerou snahu neubližovat a pomáhat, selžeme.

Iniciátor nebo aktivní účastník šikany je člověk, který se z nějakých důvodů vyhnul bolestivému duchovnímu růstu a ustrnul na počátečním vývoji. V jeho jednání mu jde jen o sebe samého a je naprosto netečný k tomu, co způsobuje druhým lidem. Problém selhání vůči druhým lidem ho netrápí.

„Sobecká a sebestředná orientace posiluje vrozenou touhu po moci a slasti s ní spojené. Agrese v člověku není kultivována, transformována a slouží primitivnímu já. Od této poruchy vývoje se mohou v rámci určitých podmínek odvíjet nejrůznější druhy zla, mezi nimi i šikanování.“²

¹ Kolář, M.: *Skrytý svět šikanování na školách*. Portál, Praha 2000

² Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Portál, Praha 2001

Duchovní a mravní vývoj spolu souvisí. Ve skutečnosti se tyto dva typy růstu pohybují v podobných krocích. Velmi zjednodušeně lze říci, že duchovně zakrnělí agresori jsou v morálním bezvědomí. Nerozlišují dobro či zlo ve svém jednání. Nasvědčuje tomu mimo jiné i jejich morální slepota.

2.2 Původ morální slepoty u agresorů

U většiny agresorů je zarážející, že tito mladí lidé nemají žádné vědomí pocitu viny, netrápí se skutečností, že někomu ublížili, a zasloužený trest vnímají jako křivdu. Těmto jedincům znásilňujícím slabé chybí jakýkoliv náhled na nemorálnost jejich chování. Morální slepota je působena na dvou úrovních:

- Na povrchnější úrovni má charakter obrany sebepojetí.
- Na hlubší úrovni, a vlastně jako základní zdroj morální slepoty, je výrazná sobecká a sebestředná orientace.

2.3 Ochrana sebepojetí u agresorů

Lidé pro ochranu svého sebepojetí udělají mnoho, někteří téměř všechno. Šikanující agresori, aby ubránili své sebepojetí a odvrátili velkou úzkost z možnosti rozvrácení obrazu o sobě, různými způsoby popírají a vytěšňují realitu. Odmítají sami sebe vidět negativně jako nelítostné tyrany, kteří šikanují slabé a bezmocné spolužáky.

Velmi často zdůvodňují své chování odpověďmi typu: „Strašně mě provokoval...“, „Pořád se na mě divně díval...“ a podobně. Způsob, kdy agresor svaluje vinu na oběť, lze označit jako **racionalizaci**.

Jsou známy i případy, kdy agresori v rámci lhaní a sebeklamu velmi přesvědčivě, s velkým citovým nasazením, dokonce i s pláčem tvrdili, že oběti je šikanovaly, že je bily a týraly. Současně žádali jejich kategorické potrestání.

2.4 Sobecká a sebestředná orientace

Zdrojem morální slepoty agresorů je jejich sobeckost a egocentričnost. Tito tak zvaní „siláci“ se považují za střed světa a z tohoto titulu si opravují mravní normy podle svých potřeb. Úcta k člověku je jim cizí a porozumět utrpení a bolesti blízké osoby je nad jejich možnosti. Používají lidi jako věci, které lze využít, a jejich zúžený pohled vnímá šikanování jako zábavu a legraci.

Mravní mantinely agresorů jsou pružné, a proto si vždy nacházejí přijatelné vysvětlení pro své nemorální a často zákon překračující chování. Netuší, že jsou vedeni nutkavou potřebou rozpouštění vlastní strach a vytvářet falešný pocit bezpečí. Stimuluje je touha po moci a uspokojení z utrpení druhého.

Na otázku, proč to dělali, odpovídají v drtivé většině shodně: „Měl jsem z toho srandu...“, „Byla to pro nás legrace...“ a podobně. Z tohoto vyplývá, že není v jejich možnostech reflektovat své skutečné motivy tohoto jednání.

Sobecko – sebestředná orientace je podstatnou charakteristikou a nutným faktorem pro růst „strůjce šikanování“.

2.5 Rizikové osobnostní charakteristiky protagonistů šikany

Osobnostní charakteristiky pachatelů a obětí šikany, ale i členů skupiny, kde se šikanuje, jsou pro vznik a vývoj tohoto jevu velmi důležité. Svůj význam má i osobnost pedagoga.

Nejvýznamnější rizikové faktory pro „nastartování“ šikany představují osobnostní charakteristiky jejich iniciátorů a obětí a jejich vzájemný vztah. Někdy člověk může nabýt dojmu, že se mezi těmito protagonisty může jednat o nějaký typ zvláštní spolupráce. Jako by jejich vzájemné chování a potřeby do sebe zapadaly.

Existují však i jiné spouštěcí varianty šikany. Osobnostní charakteristiky agresorů i obětí ustupují do pozadí. Děje se tak v případech zaběhnutých tradic v učňovských internátech, dětských domovech, výchovných ústavech a jiných obdobných zařízeních. Šikana se stává trvalou součástí

těchto institucí. Oběť je vybírána nahodile i při vysoké koncentraci agresorů ve třídě. Mladší žák se poté dostane do takovéto situace bez bližších osobnostních příčin.

Charakteristika agresorů a motivace jejich jednání

Iniciátoři šikanování jsou v dané skupinové konstelaci většinou těmi silnějšími, a to jak z pohledu fyzického, tak psychického. Jsou to většinou žáci, kteří umějí svůj strach skrývat a zneužívat strachu druhých. Tváří v tvář konfliktům umějí potlačovat nejistotu. Někteří mají zkušenost s nějakým bojovým uměním nebo se o něho jen „teoreticky“ zajímají, např. ve filmech a živí tím svoji útočnost. V drtivé většině se u nich dá zaregistrovat nápadná **krutost**, tedy skvělý pocit z utrpení a ponižování oběti a také silná **touha po moci**. Tyto dva uvedené motivy krutost a touhu po moci lze považovat za hlavní hnací motor konání agresorů. K tomu, aby někdo někomu ubližoval, však existují i další motivy:

- **Motiv upoutání pozornosti.** Agresor, stejně jako třeba herec na divadle, touží být středem zájmu publika, dělá tedy všechno proto, aby získal obdiv a přízeň spolužáků. Pořádá tedy ve třídě představení, které velice často sklouzne k šikanování spolužáků.
- **Motiv zabíjení nudy.** Šikanování přináší citově prázdnému agresorovi vzrušení, poskytuje mu podněty. Najde to, co ho skutečně baví. Někdy mívá pocit, že nyní skutečně žije.
- **Motiv „Mengeleho“.** V člověku se probudí badatel, který chce nalézt tajemství člověka tím, že zkouší co vydrží. Pokouší se „přijít věci na kloub“, ať to stojí co to stojí.
- **Motiv žárlivosti.** Žáci závidí dobrému žákovi přízeň učitelů, za což se mu mstí.
- **Motiv „prevence“.** Bývalá oběť chce předejít svému týrání a na novém působišti začne pro jistotu sama šikanovat, případně se rychle přidá k nějakému agresorovi.
- **Motiv vykonat něco velkého.** Někteří násilníci jsou odsouzení k celkové neúspěšnosti, včetně té školní. Šikanováním dokážou sami sobě, že jsou schopni určitého výkonu. Stávají se tím příčinou významného děje.¹

Osobnosti agresorů – iniciátorů jsou většinou duchovně a mravně nezralé. Souvislosti lze vidět v citové deprivaci v rodinné, případně náhradní rodinné výchově. Je pro ně společná touha po moci a neschopnost tvůrčí spolupráce.

¹ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Portál, Praha 2001

V literatuře je popsán výskyt **tří typů agresorů – iniciátorů šikanování.**

První typ

Hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy, narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností.

Vnější forma šikanování: Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.

Specifika rodinné výchovy: Častý výskyt agrese a brutality rodičů. Z této skutečnosti vychází myšlenka, že agresori násilí vracejí na jiných nebo jej napodobují.

Druhý typ

Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi.

Vnější forma šikanování: Násilí a mučení je cíleně rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.

Specifika rodinné výchovy: Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

Třetí typ

Optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný.

Vnější forma šikanování: Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná je u něho snaha zdůraznit humorné a zábavné stránky této činnosti.

Specifika rodinné výchovy: Významnější specifika nejsou zaznamenávána. Jde pouze o úplnou nebo částečnou absenci mravních a duchovních hodnot v rodině.

2.6 Charakteristika a typologie obětí šikanování

Postihnout, jak vypadá oběť šikanování, je poněkud obtížnější než zachycení charakteristiky agresora. Téměř každá skupina si najde nějakou oběť a kritéria jsou velmi rozmanitá. Někdy bývá výběr naprosto nahodilý, je úplně jedno, jaká oběť vlastně je. Při shodě okolností a „troše smůly“ se obětí může stát kterékoliv dítě.

Přesto na školách existují typické oběti, které jsou opakovaně týrané. V žádném případě to nejsou defektní jedinci, jsou to jenom ti nejslabší. Z toho vyplývá, že neumějí skrývat svůj strach a využívat strachu druhých. Nejvážnější příčinou šikanování dětí je jejich příliš viditelná **bojácnost** a **zranitelnost**. Důležitá je i jejich vrozená slabá reaktivita v zátěžových situacích. Na rozdíl od agresorů ve vzájemných střetech ztrácejí hlavu, propadají panice, hrůze malomyslnosti, výčitkám svědomí, přílišné sebekritičnosti a podobně. V tomto smyslu žáci, kteří „přitahují“ násilí, nemusejí být vždycky fyzicky slabí, tedy nemusejí mít žádný tělesný handicap. Zpravidla však bývají méně fyzicky zdatní než agresoři.

Obětí se může stát například chlapec, který je fyzicky velice zdatný, ale psychicky je zcela bezbranný. Jakýkoliv náznak agrese ho viditelně vystraší. Od začátku se nedokáže vzepřít ústrkům. Přitom jeho chování vůči dospělým se nemusí jevit jako bojácné. To může vyvolat situaci, ve které pedagog nerozpozná nejistotu tohoto žáka a jeho potřebu pomoci.

Existují určité osobnostní charakteristiky zvyšující riziko, že někdo bude šikanován. Oběti bývají často nejen oslabené, mívají v širším slova smyslu tělesný, nebo psychický handicap, případně se liší od skupinové normy a jsou v menšině. Agresoři tyto osobnostní charakteristiky u svých spolužáků vyhledávají a snaží se je využít ve svůj prospěch.

Z tělesných handicapů se poměrně často vyskytuje malá fyzická síla, obezita, tělesná neobratnost, nějaká mimořádnost ve vzhledu, například následky po operaci rozštěpu.

K psychickým znevýhodněním se řadí například hyperaktivita s poruchou pozornosti, specifické poruchy učení, jako dyslexie, dysortografie apod. a opožděný duševní vývoj. U této poslední rizikové charakteristiky se mentální postižení projevuje dezorientací v sociálních vztazích, naivitou, těžkopádností, závislostí a zvýšenou sugestibilitou. Je zde velké nebezpečí, že takový žák bude zesměšňován, ponižován a později tvrdě šikanován. Riziková situace mentálně slabého žáka se vyskytuje na všech typech škol, není tedy výsadou pouze škol speciálních.

Oslabení, která vystavují dítě nebezpečí agrese ze strany silnějších, je celá řada. Může se jednat o depresivní stavy nebo vyčerpání po dlouhodobé nemoci, ale také například o nízký socioekonomický status rodičů, potažmo celé rodiny.

Zvláštní skupinou jsou oběti šikanované pro svou odlišnost od skupinové normy. Tito odlišní žáci jsou velmi různorodí, jelikož velmi rozmanité jsou i skupiny. Jejich odlišnost může být ve smyslu pozitivním i negativním. Každého agresora, který se chová jako ochránce průměru, jakákoliv odlišnost nějakého jiného člena skupiny dráždí a pobízí k agresi.

Někdy dochází k tomu, že žáci, kteří se snaží vzorně plnit požadavky a normy pedagogů, jsou ostrakizováni. Premianti třídy jsou považováni za „šprty a šplhouny“.

Jinou kapitolou je rasová odlišnost. Například jediný Rom ve třídě s „bílymi“ je za narušení jednoty skupiny tvrdě trestán šikanováním.

Typologie obětí šikanování

Pro praktické potřeby prevence je vhodné vědět něco o podskupinách a typech obětí. Podle shora zmíněných poznatků tedy existují:

1. oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem
2. oběti „silné“ a nahodilé
3. oběti „deviantní a nekonformní“
4. šikanovaní žáci s předurčením stát se obětí (tzv. typická oběť)

Dále jsou rozlišovány oběti, které nemají žádného kamaráda a jsou zcela izolované, a oběti, které mají alespoň jeden pozitivní opěťovaný vztah apod.

Situace však v mnoha případech bývá svou povahou nepřehledná. Oběti mohou být velmi slušní žáci s dobrým prospěchem, ale také se oběti mohou stát vyhlášení darebáci a provokatéři. V druhém případě je sice pravděpodobnost menší, o to složitější je rozpletení problému, kdo koho napadl, či kdo koho týral. Může se stát, že oběť je současně agresorem. Právě v těchto složitých situacích by se pedagog měl držet pravidla: **Žádný žák nesmí být týrán.**

Pokud jde o problematiku obětí – provokatérů, ve všech případech šikany agresori tvrdí, že byli nějakým způsobem provokováni. V drtivé většině těchto případů to není pravda. Pokud se skutečně jedná o oběť – provokatéra, samotné označení nestačí. Výroky typu „Je to provokatér, sám si za to může“ nic neřeší. V každém případě je nutné šikanování přerušit a týrání zastavit.

Rizikové postoje skupiny žáků

Ve skupině, kde se rozvinul pokročilý stupeň šikanování, bývá od počátku riziková konstelace postojů jednotlivých žáků k tomuto šikanování. Na konkrétních sympatiích či antipatiích záleží. Zda počáteční pokusy s šikanováním zapustí kořeny, nebo budou jednoznačně a nekompromisně zastaveny a odsouzeny.

Z výzkumů vyplývá, že v každé takovéto skupině je vždy alespoň jeden žák s iniciativním postojem a sklonem k týrání slabších. Většina členů skupiny vše hodnotí s ohledem na svůj prospěch a ze svého sebestředného pohledu. Počáteční pokusy o šikanování se jich nijak nedotknou, tedy nemají soucit a nevnímají utrpení svého spolužáka. Pokud nějaké výhrady přece jenom mají, většinou jsou utlumeni svým vlastním strachem. Jejich postoje k ponižování a týrání spolužáků nejsou aktivně nesouhlasné, nemají snahu šikanování nějak aktivně zabránit.

Naopak jejich postoje jsou pro rozvoj šikanování v takovéto skupině příznivé a pohybují se od pasivního zastrášeného nesouhlasu přes nezúčastněnost, sympatizování až po souhlasný postoj.

Konstelace postojů se v průběhu onemocnění mění a pro léčbu je důležité znát aktuální stav.

3. Příčiny, podmínky a spouštěcí mechanismy šikanování

Mechanismus proměny zdravé, neinfikované skupiny v nemocnou, proměny normálního slušného žáka v brutálního agresora, proměny pohodově se vyvíjejícího žáka ve zlomeného, na agresorovi závislého člověka je velmi složitý. Rodiče agresorů například zásadně popírají, že by jejich dítě bylo schopno mučit spolužáka a libovat si v tom.

Síly, které zde působí, se odborně nazývají **skupinová dynamika**. Stručně lze říci, že jde o síly, které vznikají ve vztazích mezi žáky v jejich skupinovém životě. Skupinová dynamika je přítomna v každé skupině. Její vliv může působit na změnu jednotlivce i celé skupiny, může sloužit k dobru nebo může být zneužit. V případě šikanování je vlivu skupinové dynamiky agresory nevědomě užito k destrukci svobody a vzájemných pozitivních vztahů ve skupině.

3.1 Agresorovy metody k získání moci

Iniciátoři šikanování od samého počátku používají ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch kombinaci metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až charakteru hypnózy. Tato kombinace zjevných a skrytých metod má velkou sílu. Pokud jí nečelí speciálně vycvičený pedagog, případně nepomůže-li odborník zvenčí, vede často ke zlomení samostatného myšlení a jakéhokoli odporu ostatních žáků. Zákonitě dochází k nastolení pokročilého stádia destrukce života skupiny – přijetí norem šikanování většinou skupiny.

Vymývání mozku

Fyzické násilí a vyhrožování jsou hlavním nástrojem agresorů ke zlomení a podřízení spolužáků. Oběti jsou vystaveny systematickému násilí, což má za následek i poruchy spánku nebo psychosomatické potíže jako bolesti hlavy, břicha apod. To vede u řady z nich k tak zvanému **vymývání mozku**. Agresor prostřednictvím násilí vnutí obětem postoje, způsoby myšlení a jednání, které by samy dobrovolně a po kritickém hodnocení nepřijaly.

Odolnost většiny lidí vůči tělesné a psychické bolesti je křehká a poměrně snadno se prolomí. Oběti šikan, zvláště těch pokročilých, jsou dlouhodobě vystaveny velké tělesné a psychické bolesti. Výsledkem bývá zlomení duševní síly až do extrémní formy závislosti – *identifikace s agresorem*. Týraná oběť například s agresory dobrovolně tráví přestávky mimo třídu, vyhledává jejich přítomnost, doprovází je ze školy domů, avšak nakonec je třeba surově zbita.

Systematické násilí vede u oběti k rozpadu původní identity a nastolení nové, alternativní identity, plně přizpůsobené vůdcům šikanování.

Psychická manipulace, nabývající až formy hypnózy

Agresoři nepoužívají k uchvácení moci ve skupině pouze zjevné násilí. V rozdílné míře používají i psychickou manipulaci. Na pohled nenásilně přesvědčují, podvádějí a manipulativně řídí spolužáky k nesvobodným rozhodnutím. V rámci těchto vztahů k tomu používají nerovnoprávnou komunikaci, jejíž účinnost je zesilována negativní skupinovou dynamikou. Oběti šikanování si pak nechávají odejmout svobodnou volbu rozhodování, ale nejsou si toho vědomy.

Vytváří se tak bludný kruh, protože následkem manipulace je paralyzováno samostatné myšlení, prohlubována závislost, upevňován souhlas s agresory a jejich věrnost ideologii šikanování. Agresoři jsou touto narůstající mocí opojeni a touží po stále větší kontrole svých obětí.

V rámci této „myšlenkové převýchovy“ jsou agresoři považováni svými spolužáky a často i oběťmi samými za kamarády a sympatické žáky. Oběti bezděčně spolupracují se svými manipulátory. Například rády dávají svým „vyhladovělým kamarádům“ svoji svačinu, případně ji pro ně z vlastních peněz zakoupí.

Kombinace vymývání mozku a psychické manipulace je hra dvou agresorů na tak zvané „hodného a zlého“. Jeden systematicky týrá oběť a druhý se jí zastává, přitom se oba výborně baví. Někdy ochránce za svou pomoc vyžaduje finanční odměnu. „Ochránce“ je obětí ctěn a obdivován za svou dobrotu a statečnost. Co oběti přikáže, je ochotně vykonáno. Když se takové šikanování odhalí, oběť se tohoto „laskavého“ agresora zastává, prezentuje ho jako bojovníka proti šikaně a většinou nesouhlasí s jeho potrestáním.

Vystupňovaná nerovnoprávná manipulativní komunikace nabývá někdy až charakteru *hypnózy*. Při stoupající závislosti a narůstajícím strachu oběti z agresora roste její sugestibilita. Oběť zachovává postoje naprosté poslušnosti.

Při rituálu společného „mučení“, který je součástí čtvrtého a pátého stupně šikany, bývají všichni účastníci pohlaceni, fascinováni strachem a bolestí oběti. Iničiátoři, účastníci a přihlížející bývají někdy extrémně vzrušeni. Při vystupňování této činnosti padají poslední morální zábrany a přihlížející se přidávají také.

Tlak skupinových norem

V každé nové třídě a výchovné skupině se záhy utvářejí obecně přijaté normy. Po jejich ustavení se již velmi obtížně mění. V šikanou infikované skupině, která postrádá obranyschopnost, zpravidla podskupina agresorů získá neformální role vůdce a prosadí své normy jako normy celé skupiny. Dojde-li k tomu, nastane situace navozující konformitu i u méně ovlivnitelných jedinců.

Skupinové normy šikanování jsou nepsaná pravidla vymezující práva agresorů a povinnosti obětí. Stávají se závaznými a jejich nedodržování je trestáno různými formami. Od výrazného nesouhlasu zbytku třídy až po brutální fyzické přinucení. Jejich porušení se týká jak agresora, tak i oběti. Tento většinový skupinový zákon zásadně ovlivňuje postoje a chování žáků, především legalizuje násilí a morálně ho ospravedlňuje. Vlivem skupinových norem žáci vidí týrání slabých jako normální a vůbec je nenapadne, že je něco v nepořádku a že by měli informovat pedagoga. Prakticky je odbourána schopnost rozlišovat dobré a zlé.

Jestliže je někdo výrazně nepřizpůsobivý skupinovým normám, odolá jejich tlaku, je následně odsouzen a zavržen celou třídou, včetně obětí. Je zarážející, že právě oběti bývají nejvíce dotčeny a roztrpčeny překrucováním a lhaním tohoto žáka, který je většinou označen jako „bonzák“. V tomto směru hraje důležitou roli fakt, že oběť musí, na rozdíl od pedagoga, po vyšetřování se spolužáky nadále žít. Skupinovými normami vydaný zákaz „bonzování“ však bývá překročen velmi zřídka. V tomto smyslu lze potom vidět v jiném světle výčitky pedagogů ve smyslu „Proč jsi mi o tom neřekl“ a podobně.

Tendence k nesvobodnému jednání

Tlaku skupinových norem šikanování vychází vstříc tendence člověka k závislému a nesvobodnému jednání. Jedná se o závislou poslušnost k autoritě.

Ve skupinách s pokročilým stupněm šikanování se vyskytuje od prvopočátku zvýšená přizpůsobivost ke konformitě. Tato přizpůsobivost významné části skupiny nahrává snaze agresorů podmanit si spolužáky. Poddanější jedinci vytvoří rychle s agresory většinu, která drtí odpor méně konformnějších žáků.

Žáci s vysokým stupněm konformního myšlení téměř od začátku procesu šikanování nevěří svému názoru, i když tuší, že to, co se děje ve skupině, je týrání, ale raději se přikloní k názoru vůdců, že je to jen legrace.

Z praxe je zřejmé, že jakákoliv skupina nebo organizace vyžaduje pro svoje fungování určitý vztah autority a podřízenosti. Jeví se však, že značná část lidí vyhledává závislost na mocensky založených jedincích, protože se bojí vlastní svobody. Vzhledem ke své nejistotě vychází tato podskupina vstříc jakékoliv autoritě. Nedokáže posoudit hlubší kvalitu osobnosti, umí rozlišit pouze vnější sílu, tedy moc. Někteří žáci se sami od sebe nechávají ovládat agresivními pseudoautoritami a přenechávají jim odpovědnost za své rozhodování. Tito žáci se nevědomě považují za nástroj provádějící vůli agresorů, a proto si nepřipouštějí odpovědnost za vlastní činy.

Na otázku, proč se tímto způsobem připojili k šikanování, většinou odpovídají: „Řekl mi, abych to udělal...“ nebo „Všichni to dělali, tak jsem to chtěl taky zkusit...“ apod.

Většina žáků se snadno propůjčí k šikanování svých spolužáků, pokud je jim to přikázáno autoritou nebo jsou pod tlakem násilného prostředí.

3.2 Osobnost pedagoga a jeho vliv na rozvoj šikanování

Hlavním faktorem, kterým je pedagog schopen ovlivňovat skupinu žáků i jednotlivce, je jeho **osobnost**. Pedagog by měl sám sobě rozumět a znát své možnosti. Není-li tomu tak, potom na svých svěřencích a celé skupině „páchá škody“.

Závažných nedostatků může být celá řada: od morální nezralosti přes absenci nadání pro pedagogickou práci až po výraznou patologii. Nejhorší následky ve vztahu k šikanování mají zejména nedostatky v oblasti motivace a mravnosti.

V ojedinělých případech se vyskytují pedagogové se silnou motivací k práci, ale značně pokřivenou. Zdrojem jejich zájmu o povolání je potřeba moci, potřeba stavět se do role významné autority, která může ovládat, přikazovat, manipulovat a trestat. Dále potřeba cítit se nadřazeně, ať již psychicky, fyzicky, morálně či intelektově a malá sebedůvěra a pocit méněcennosti. Jejich

motivace je ve skutečnosti totožná s motivací iniciátorů šikanování. Takto zaměřený pedagog nepřímo, ale zcela účinně podporuje ducha šikanování.

Šikanu nevědomky podporují i osobnostně nevyzrálí pedagogové, kteří jsou uzavřeni sami v sobě, ve svých potřebách a problémech. Nejsou schopni vytvořit ve třídě atmosféru náklonnosti, vcítění, soucitu a porozumění. Chybí jim schopnost vidět trápení slabých žáků a vnímat skupinu žáků jako živý organismus, ve kterém se neustále něco děje. Podezřelé okolnosti přehlížejí a bohužel spíše oceňují agresi silných vůči outsiderům.

Vliv pedagogického stylu řízení skupiny na rozvoj šikany

Šikanování se odehrává v prostředí škol a školských zařízení. Zde bývají pedagogové postaveni před daný problém. Dostanou do péče skupinu žáků s jim neznámými osobnostními charakteristikami, ve které již bují, nebo každou chvíli může začít bujet šikanování. Záleží pak jenom na pedagogovi samém, jak s touto situací naloží.

Z výzkumů vyplývá, že základní překážkou úspěšné prevence šikany je tradiční způsob práce, který neumožňuje pedagogům účinně zasáhnout. Jde o převažující způsob řízení vztahů mezi pedagogem a žáky, který je možné nazvat *hierarchicko – autoritativní*. Pedagog v něm usiluje z pozice nadřazené autority proti celé třídě o svůj vliv. Využívá k tomu své přirozené převahy. Spoléhá bez výjimky na své schopnosti, názory a postřehy. Skupinu řídí přímo sám, převažuje jednostranná komunikace a je opomíjena spolupráce mezi žáky. Je zatracována spoluúčast žáků na dotváření formy a obsahu výuky.¹

Tento *hierarchicko – autoritativní* styl nevyužívá potenciálu vzájemných vztahů mezi žáky a nepočítá se silou skupinové dynamiky. Je důležité, aby pedagog byl silná osobnost, která dokáže spolehlivě nastolit vnější kázeň, bez které není výuka možná. Praxe potvrzuje, že především výchovný i vzdělávací potenciál tradičního pedagogického způsobu je menší než u demokratického, komunikativního modelu práce, který pracuje se vztahy mezi žáky, mezi žáky a vyučujícími. Vnější i vnitřní kázeň v takové skupině je zde v mezích pořádku. Demokratické řízení vztahů dovoluje přiblížit formální a neformální strukturu vztahů ve skupině. Snahy a cíle

¹ *Časopis Prevence*, ročník 2, číslo 7, Občanské sdružení Život bez násilí, Praha 2005

proklamované oficiálně pedagogem jsou přijaty většinou žáků, čímž je dán zásadní předpoklad pro jejich naplnění.

Oproti uvedeným výhodám *demokratického, komunikativního* pedagogického stylu má *hierarchicko – autoritativní* styl velká rizika:

- Podporuje vznik táborů, tedy třídních skupin, které se dají nazvat „my“ a „vy“. Při rozdělení třídy na skupiny, které si navzájem nedůvěřují, snáze zakoření pravidla šikany, z čehož poté zákonitě vyplývá kontrola komunikace agresory. Uvedené skutečnosti se nesmějí z takového kolektivu vynášet a platí zde „Když to řekneš, jsi bonzák“.
- Vede k vytvoření oficiální sociální struktury, kterou žáci nepřijmou, jelikož je pro ně cizí a nezajímavá. To pochopitelně podněcuje snahu hledat a budovat vlastní strukturu skupiny. Zákonitě poté dojde k rozporu mezi oficiální a neoficiální strukturou. Je zde velký rozdíl mezi normami, hodnotami a postoji, které preferuje pedagog, a normami, hodnotami a postoji, které upřednostňuje většina žáků. Taková situace brání pedagogovi poznat skrytý život ve skupině a nedovoluje mu, aby ho výraznějším způsobem utvářel. Pedagog sice dosáhne vnější kázně, ale nic už neví o bezpráví a násilí odehrávajícím se uvnitř. Nedokáže tak zajistit bezpečnost a spravedlnost ve chvílích, kdy není přítomen.
- Nepracuje systematicky se zpětnými informacemi od žáků, nesměřuje k sebeuvědomění a sebepoznání skupiny jako živého organismu, a tudíž nedokáže rozpoznat vznikající nebo již bující šikanu. Nárůst pedagogických omylů vede k deprivaci potřeb skupiny jako celku, což vytváří terén pro sebedestrukci v podobě šikanování.

Ve snaze o získání autority a vlivu na celou třídu, což bývá i několik desítek žáků, se stává, že pedagog zejména v určitém období vychází jakoby vstříc silným žákům nebo prostě pouze většině třídy. Snaží se neuvědoměle s těmito subjekty vyjít v dobrém, aby si udržel pozici autority, která je potřebná pro kvalitní výuku. Vždy je to však na úkor slabých žáků, které ostatní přezírají a často se jim posmívají.

Pedagog, který spoléhá pouze na svoji sílu, má strach z konfliktu s agresorem před zbytkem třídy. Bojí se, že ho nikdo nepodpoří, má obavy ze ztráty autority. V případě, že je ve třídě přítomno několik značně problémových a agresivních jedinců, střetům se nevyhne a obvykle dojde k prolomení vnější autority. Jelikož se to následně pedagog neodváží sdělit svým kolegům ani nadřízeným, protože by ho považovali za neschopného, agresivita se stupňuje. Je naprosto jasné,

jak se agresori, kteří tímto způsobem „šikanují“ svého pedagoga, chovají k ostatním spolužákům. V takovém případě dosáhne většinou šikanování nejvyššího stupně destruktivity.

Tradiční *hierarchicko – autoritativní* styl pedagogické práce je výsledkem tradičního vzdělávání pedagogů. Ve většině případů nejsou absolventi připravováni pro demokratické formy práce, pro budování pedagogických komunit. Tato praxe společně s absencí teorie a metodiky šikanování jsou nejzávažnější nedostatky, z nichž vyplývá neúspěšnost boje proti šikanování na školách.

3.3 Vliv rodiny na formování agresorů a obětí

Rodiny iniciátorů a aktivních účastníků šikanování významně selhaly v naplňování citových potřeb svých dětí. Většina agresorů projevuje známky citové deprivace. Pro rodiny agresorů je charakteristická absence duchovních a mravních hodnot. Ohled na slabé je ve většině případů chápán jako zbytečná malichernost. Tyto skutečnosti naznačují, co se skrývá za poruchou duchovního a mravního vývoje agresorů.

Nedostatky ve výchově mají určitá specifika:

- Agresori se často setkávají s brutalitou a agresí rodičů. V některých případech to působí tak, jako by násilí vraceli někomu jinému nebo ho napodobovali.
- Menší, avšak nepřehlédnutelná skupina agresorů je v rodině vychovávána přísně a důsledně, dá se říci až vojenským drilem bez lásky.

U „typických“ obětí je registrován častý výskyt nadměrně ochranné nebo-li hyperprotektivní matky. Otec v mnoha případech chybí a v blízkosti není žádná mužská identifikační postava.

Dalším typem jsou rodiny se silnou dominantní matkou a slabým, submisivním otcem, případně otec chybí a přítel matky se na výchově nepodílí.

Poslední variantou jsou neurotické rodiny, jejichž členové jsou nápadní celkovou nejistotou, poruchami sebehodnocení a zvýšenou úzkostí.

3.4 Vliv mimoškolních skupin na šikanování ve školách

K nácviku šikanování dochází u některých jedinců v mimoškolních, tak zvaných vztažných skupinách. Jedná se o gangy, které provozují trestnou činnost, řídí se mafiánskými normami a užívají různých druhů násilí. Žáci s takovouto průpravou mají tendenci přenášet své zkušenosti do vztahů v rámci třídy. Objevují se i případy, že agresori použijí své „kumpány“ z gangu na zastrašení, případně zbití neposlušných a nepoddajných spolužáků.

4. Škody a následky vzniklé šikanováním

4.1 Základní rozdělení škod v „nemocné“ skupině

Skryté nebo pozdě odhalené šikanování způsobuje škody všem členům skupiny. Hlavní destruktivní účinky jsou čtyři.

Poškození fyzického a psychického zdraví obětí

Šikanování způsobuje obětem nezměrné psychické a fyzické utrpení, které lze ztěžít zprostředkovat tomu, kdo něco obdobného nezažil. Poškozuje často dlouhodobě a někdy i trvale psychické a tělesné zdraví. Při brutálních formách a pokročilých stádiích ohrožuje i život oběti.

Upevňování antisociálních postojů u agresorů

Účinek na iniciátory a aktivní účastníky šikanování je rovněž vážný. Jejich nedostatky v duchovním a mravním životě se prohlubují. U agresora ponechanému jeho osudu se povážlivě upevňují antisociální postoje a celková připravenost pro páchaní trestné činnosti.

Ztráta iluzí o společnosti u ostatních členů skupiny

Žáci, kteří se přímo neúčastní šikanování, ale jsou jeho přímými svědky, ztrácejí iluze o společnosti, která by každému člověku měla zajistit ochranu proti jakékoliv formě násilí. Dostávají se do kontaktu s faktem, že se s touto skutečností nedá nic dělat a že autority nejsou schopny zajistit ochranu a bezpečnost slabým jedincům. Mravní i zákonné normy jsou porušovány, aniž by to agresorům způsobilo nějakou komplikaci. Obdobně poté přistupují k násilí během zbytku svého života. Jsou pasivní, apatičtí ke svému okolí, případně může dojít k tomu, že se šikanováním začnou také.

Snížení efektu pedagogického působení na skupinu

Vznik a průběh šikanování je závažnou překážkou pedagogických snah o výchovný a výukový růst skupiny i jednotlivců. Skupina, v níž dochází k šikanování, ztratí zcela výchovnou funkci, jakou má „zdravá“ komunita. Všichni její členové jsou šikanou v různé míře poškozováni. Výukový efekt v takovéto skupině je minimální.

4.2 Následky šikanování u obětí

Nejhorší následky zanechává šikanování bezesporu na oběti. Závažnost poškození závisí na tom, jaké míry destruktivní síly šikanování dosáhlo, zda bylo krátkodobé či dlouhodobé. Podstatná je i míra obranyschopnosti oběti. Tragické je, když dojde ke zlomení oběti, rozbití její identity a nastolení trvalého pocitu bezmoci, závislé poddajnosti a věrnosti agresorovi.

Následky u obětí počátečních stadií šikanování

Z logiky věci vyplývá, že zárodečné a rané podoby šikanování nemohou mít vážnější důsledky. Je to však omyl. Účinky jsou sice nenápadnější, ale o to zákeřnější. Potřeby ostrakizovaných a „mírně“ šikanovaných žáků jsou ve škole dlouhodobě neuspokojovány. Takovýto žák se pochopitelně ve škole necítí dobře a následkem tohoto je jeho vztah ke škole negativní.

Vystavení trvalému emočnímu tlaku jako je izolace, zesměšňování, ponižování, nadávání a podobně povolna, ale jistě narušuje osobnostní vývoj oběti. Dojde k vyčerpání nervové soustavy a objevuje se neuróza nebo psychosomatické potíže.

Šikanování ve svých počátečních fázích způsobuje adresátům zjevné poruchy v sociální a osobnostní adaptaci. Často se u nich vyskytují následující příznaky:

- nepozornost při vyučování
- zhoršení prospěchu
- tendence k nadměrné omluvené absenci, tzv. útěk do nemoci
- tendence k neomluvené absenci – záškoláctví
- poruchy sebehodnocení a narušené, negativní sebepojetí
- celková nejistota a stále přítomný strach

Výjimečně se stane, že takto vyčerpaná a ustrašená oběť se postaví na odpor a použije nepřiměřené obranné prostředky. V sebeobraně například způsobí agresorovi těžké zranění i smrt.

Počáteční stadia šikanování zanechávají u oběti bolestivé stopy a uchované rány ve formě neurotických schémat, psychosomatických potíží apod. Trápí oběť ještě po mnoha letech.

Následky u obětí pokročilých stadií šikanování

U obětí čtvrtého a pátého stupně šikanování jsou následky velmi vážné, dotýkají se celé osobnosti a s největší pravděpodobností mají celoživotní charakter. V nejhorších případech najde oběť východisko ze situace v sebevraždě.

Při dlouhodobějším brutálním šikanování se oběť často zhroutí a propuká u ní panická hrůza ze zabítí a skutečný strach o život. Takový jedinec má poruchy spánku a trpí nočními děsy. Nežádka se objeví výrazné psychosomatické potíže jako únava, nevolnost, bolesti hlavy, břicha, zad, dusivé astmatické záchvaty apod. Některé oběti se musí dlouhodobě léčit. V jiných případech se oběť sice nezhroutí, ale není schopna pokračovat ve studiu ani po přeřazení na jinou školu.

Někdy se může stát, že se bývalé oběti po přeřazení na jinou školu mohou opět stát terčem šikanování. Stačí málo a utrpení takového jedince se opakuje znovu. Mladý člověk je opakovaně týrán svými vrstevníky. Praxe tedy vede k názoru, že oběti poškozené prvním šikanováním jsou v budoucnu výrazně více ohroženy.

Oběti pokročilých šikan mají tendenci od všeho uniknout, všechno vzdát a skrýt se. Je téměř nemožné získat je pro spolupráci.

„Pozdní následky nejbrutálnějších šikan se podobají syndromu vyhlazovacích táborů. Jejich hlavní znaky jsou nápadně podobné: chronické depresivní stavy, sebedestruktivita, poruchy přizpůsobivosti a narušený vývoj osobnosti“¹

4.3 Šikana z právního hlediska

Šikanování je nebezpečný sociálně patologický jev, při němž je zejména omezována osobní svoboda, svoboda rozhodování, je ponižována lidská důstojnost a čest, mnohdy je obětem ubližováno na zdraví či na majetku. Jedná se o složitý a komplexní problém, který není možno právně pojmut jako jeden celek, neboť svými znaky a důsledky zasahuje do různých právních odvětví.

¹ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Portál, Praha 2001

Právní definici šikany v našem právním řádu nenajdeme. Nicméně na potřebu komplexního řešení šikany reagovalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které vymezilo problematiku šikany v *metodickém pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 28 275/2000-22*. Tento pokyn dává školám a jejím pracovníkům návod, jak šikaně předcházet, jak ji řešit. Pokyn však pokrývá pouze školní oblast, neřeší a z povahy věci ani nemůže řešit všechny právní následky šikanování. Ostatní nástroje je třeba hledat v právních předpisech trestního, občanského či správního práva.

Právní řešení šikany

Právní řešení šikany je problematické. Právní nástroje, jak agresora potrestat a zastavit další šikanu, se mohou lišit podle různých situací, ve kterých se bude oběť šikany nacházet.

- I. Prvním místem, kam se obrátit, je **sféra školy**. Právní řád přiznává žákům, respektive jejich zákonným zástupcům významná oprávnění a stanoví povinnost školy zajišťovat preventivní, ale i aktivní následnou ochranu před šikanou. Školy a pedagogové však mnohdy existenci šikany popírají a snaží se zbavit odpovědnosti. Státní dohled nad školní činností vykonává Česká školní inspekce, dohled rodičů je potom zajištěn formou školních rad. Na chod školy má vliv též její zřizovatel, ve většině případů je jím obec nebo kraj.
- II. V případě **trestně právního** řešení šikany připadá v úvahu trestní stíhání agresora pro některý z těchto trestných činů:
 - Trestný čin omezování osobní svobody (§ 231 trestního zákona)
 - Trestný čin vydírání (§ 235 trestního zákona)
 - Trestný čin loupež (§ 234 trestního zákona)
 - Trestný čin krádež (§ 247 trestního zákona)
 - Trestný čin ublížení na zdraví (§ 221 trestního zákona)
 - Trestný čin poškozování cizí věci (§ 257 trestního zákona)
 - Trestný čin násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci (§ 197a trestního zákona)

Oběť šikany má v rámci trestního řízení postavení poškozeného včetně jeho procesních práv jako je například právo na náhradu vzniklé škody. V rámci šikanování na základních školách však

ve většině případů k trestnímu stíhání nedojde z důvodu nedostatečného věku pachatele, který díky této skutečnosti není trestně odpovědný.

III. Při způsobení materiální škody nebo způsobení morální újmy je možno využít **občanskoprávního řízení**, do kterého spadá například žaloba na náhradu vzniklé škody, žaloba na ochranu osobnosti a podobně.

5. Prevence šikany na základních školách

Je vůbec možné epidemii školních šikan zastavit? A jestliže ano, tak jakým způsobem? Odpověď je zdá se povzbudivá, možné to je.

Je nutné si uvědomit, že úspěšná léčba tohoto patologického jevu klade na všechny zúčastněné jasné požadavky. Pochopitelně je nutné mít dobrou metodickou „výzbroj“. Dále je zapotřebí, aby co nejvíce odborníků, kteří se jako první s tímto jevem setkávají, připustilo, že šikanování na školách je velice závažný problém, a vnitřně přijalo za svůj úkol zabránit tomuto zlu. Neméně důležité je těmto zájemcům o změnu zabezpečit možnost získat odbornou kvalifikaci pro různé úrovně prevence šikanování. Posledním nezbytným požadavkem pro pozitivní zvrát v situaci je

prosazení celkově promyšleného postupu nejen na úrovni jednotlivé školy, ale na úrovni celého resortu školství.

Úspěšnou cestou ke zkrocení rozbujelého násilí může být pouze postupné rozvíjení prevence na co největším počtu škol za aktivní pomoci a podpory příslušných organizací.

Prevenčí zde není myšleno pouze předcházení šikanování, ale i jeho řešení na všech úrovních jeho vnitřního vývoje. Jde tedy o vybudování ucelené ochrany dětí před týráním spolužáků.

Prevence šikany je na místě především tam, kde k ní dosud nedochází, ale i tam, kde k ní již prokazatelně došlo.

K prevenci šikany patří také ochrana dětí před vlivem mediálního násilí a pornografie, které snižují citlivost dětí ke kultuře, oslabují smysl pro kázeň a podobně. Omezení konzumace tohoto „zboží“ není záležitostí pouze školy, ale hlavně rodiny žáka.

Účinnou součástí prevence je také dozor dospělých na žáky. Tento způsob především snižuje počet příležitostí k šikaně.

Důležitou formou prevence je též zaměstnání potenciálního agresora činností. Pokud možno jej za odvedenou práci chválit. Učit děti sociálním dovednostem, povzbuzovat empatii, posilovat ve třídě a ve škole demokracii (ptát se dětí na jejich názory a přání, diskutovat s nimi, učit se toleranci k odlišným názorům, otevřeně informovat rodiče o problémech školy, událostech a chybách, ke kterým došlo atd.). Tato pravidla se slučují s podporou interkulturní výchovy ve třídě a ve škole.

5.1 Prevence šikany na úrovni Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy

Smysl Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR ve vztahu k problematice šikany lze vidět zejména v hledání promyšleného postupu boje proti šikanování na úrovni resortu školství v oblasti metodiky a organizace prevence šikanování, ale i v oblasti legislativy a ekonomických rozvah. Jinak řečeno, jeho úkolem je faktická pomoc školám. Mezi nejdůležitější počiny patří

prolomení ticha a otevření tématu šikanování jako závažného problému i nastartování přípravy systematického vzdělávání odborníků v této oblasti.

Tou nejdůležitější věcí však bylo vypracování **metodického pokynu ministra školství k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č. 28 275/2000-22**, který nabyl účinnosti 1. ledna 2001. Uvedený materiál je pro praxi boje proti šikanování velice užitečný. Stanovuje smysluplná a konkrétní pravidla, jak má škola postupovat v prevenci a při odhalování a řešení šikanování. Evidentně podporuje pozitivní iniciativy k zastavení epidemie šikanování.

Zmíněný metodický pokyn stanovuje mimořádnou odpovědnost školám a školským zařízením za to, aby předcházely vzniku tohoto problému a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku.

Preambule tohoto metodického pokynu zní „*Všechny školy a školská zařízení mají povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoliv formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna.*

Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školních zařízení. Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu musí pedagog šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.“¹

Cílem pokynu je upozornit pedagogy, žáky a rodiče na problematiku šikany, upozornit na znaky jejích projevů a poskytnout návod, jak postupovat při jejím řešení.

Článek 3 tohoto Metodického pokynu stanoví **povinnosti školy v prevenci a řešení šikany**. Za systémové aktivity v oblasti prevence šikanování *odpovídá ředitel školy*. Jeho povinností je zejména:

¹ Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č. 28 275/2000-22

- Seznámit žáky, učitele, vychovatele, výchovné poradce, ředitele a školní inspektory s **problematikou šikany**. Odpovídá za další vzdělávání pedagogů v této problematice.
- Seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování šikany, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování, spolupracovat s odbornými institucemi ministerstva školství.
- Ustanovit **metodika prevence šikany**, který v daném školském zařízení odpovídá za informovanost pedagogů a aktivně se podílí na řešení problémů šikany.
- Spolupracovat s žáky, rodiči a pedagogy při řešení šikany.
- Stanovit pravidla chování a sankcí ve školním řádu.
- Zajistit zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách.

Škola a její pracovníci mají povinnost oznámit **Policii ČR a orgánu sociálně – právní ochrany dítěte** skutečnosti, které ohrožují žáka, a také pokud spáchá žák trestný čin či opakovaně spáchal přestupek.

Škola je povinna spolupracovat se **specializovanými institucemi**, jako jsou lékaři, obhájci, pracovníci soudů apod.

5.2 Prevence šikany na jednotlivých úrovních výchovy

Jedním z elementárních opatření k ochraně dětí před násilím je domluva pedagogů jak postupovat při řešení výchovně náročných – krizových situací, v tomto konkrétním případě při šikanování. Takovýto krizový scénář by měly mít vypracovány i školy, které se zatím nerozhodly pro budování speciálního programu pro šikanování.

Prevence v třídních hodinách

Nezbytnou podmínkou plnokrevného preventivního programu je nastartování systematické a odborné práce se třídou. V podstatě jde o to, aby třídní učitelé začali pracovat se skupinovou dynamikou třídy. Tím je myšlena cílená práce se silami, které vznikají ve vztazích mezi žáky v jejich skupinovém životě.

V případě šikanování je vlivu skupinové dynamiky agresory nevědomě užito k destrukci svobody a vzájemných pozitivních vztahů ve skupině.

Pokud chceme účinně bránit zrodu šikanování a léčit počáteční stadia onemocnění šikanou, není možné ponechat síly skupinové dynamiky v rukou agresorů. Je naopak nutné, aby se situace ujal třídní učitel, který by měl být odborně vybaven a měl by podporovat růst pozitivních vztahů ve skupině.

Prevence v rámci vyučovacího procesu

Velice užitečné je zapracování tématu šikanování do vzdělávacího procesu jako celku. Pedagogové k tomu využívají zejména předměty, které se přímo vztahují k prevenci sociálně patologických jevů. Tento postup je tedy aplikován například v občanské nauce, rodinné výchově, základech společenských věd, výtvarné výchově a tělesné výchově.

V tomto ohledu je též vhodné systematicky zakomponovat téma šikanování do více uvedených vyučovacích předmětů najednou.

Prevence ve školním životě mimo vyučování

Stejně jako existuje ve společnosti zákon, tak škola má svůj vnitřní školní řád. Ten by měl chránit všechny členy společenství školy před zvlí a násilím. Je důležité, aby v tomto školním řádu byl jasně deklarován přísný zákaz jakéhokoliv násilí žáků vůči spolužákům. Stejně tak rodiče by měli být v tomto ohledu se školním řádem seznámeni.

Důležitým faktorem ovlivňujícím možnost bujení šikany v rámci školy jsou **účinné pedagogické dozory** a to především o přestávkách. Do rozvrhu dozorů by měly být zahrnuty, krom standardních částí školy jako jsou chodby, také riziková místa. Mezi ty se dají zařadit například toalety, šatny a podobně.

Existují školy, které upřednostňují při „dozorech“ samotné žáky. Tento způsob má jistě i své výhody, ale i právní a jiná rizika. V tomto případě musí být školní demokracie na velmi vysoké úrovni.

Spolupráce školy s rodiči

Vhodný způsob seznámení rodičů s aktivitami školy a celkově s problematikou šikany je pro zdárný účinek celkové prevence tohoto patologického jevu přinejmenším vhodný. Získat rodiče pro spolupráci v tomto směru je však obtížný úkol.

5.3 Podíl rodičů agresorů a obětí v oblasti prevence šikanování na školách

Stejně tak jako školská zařízení, jejich zaměstnanci, pedagogové a jiné zainteresované osoby, mají i rodiče žáků podstatný vliv na prevenci šikanování. Z logiky věci vyplývá, že na prevenci se rozdílnými způsoby podílí rodiče agresorů a rodiče obětí, případně potencionálních obětí šikanování.

Rodiče agresora by v případě zjištění, že se jejich dítě takového jednání dopustilo, měli oba dát najevo, že se provinilo proti řádu, který je nad lidmi. Své dítě by měli vést k tomu, aby se oběti omluvilo a je-li to možné, nějakým způsobem oběť odškodnilo. Rodiče by se měli omluvit rodičům oběti a ujistit je, že udělají vše proto, aby se takové jednání v budoucnu již neopakovalo.

Rodiče oběti pokud zjistí, že jejich dítě bylo šikanováno, měli by zanechat dalších aktivit a činností a udělat vše proto, aby svému dítěti co nejúčinněji pomohli. Některé z následujících činností, které by rodiče oběti měli provést platí bez výjimky, u jiných by se měli sami rozhodnout, zda odpovídají nastalé situaci.

1. Ujistit dítě svou podporou a ochranou.
2. Zaznamenat přesně co se stalo, snažit se získat co nejúplnější obraz o situaci.

3. Jde-li o vážné ubližování, neposílat dítě do školy, dokud nemají rodiče jistotu, že se věc řeší správným způsobem.
4. Oznámit neprodleně šikanu třídnímu učiteli.
5. Žádat představitele školy, aby jim sdělil, jak hodlá v nastalé situaci postupovat. Škola je povinna zajistit dítěti bezpečí.
6. Sejit se s rodiči agresora a požádat je, aby své dítě usměrnili a pokusili se zajistit nepokračování v šikaně.
7. Je-li to možné, zajistit dítěti ochranu (např. proti šikanování při cestě do školy a ze školy).
8. Dokud nebude záležitost vyřešena, denně ji sledovat a s dítětem o ní mluvit.
9. V případě potřeby navštívit odborníka (psychologa, lékaře apod.).

Nikdo, ani žádný rodič nemá jistotu, že se jeho dítě nestane obětí šikany. Obětí šikanování se může stát každý. Jednou proto, že je příliš chytrý, jindy proto, že chytrý není.

Děti, které se staly obětí šikany, se často nacházejí v krajní nouzi. Potřebují pomoc od svých rodičů, ale většinou si o ni sami nedokáží říci. Dítě mívá strach z pomsty, pokud by o šikaně někomu řekl. Proto je velice důležité, aby rodiče byli vnímaví a rozpoznali, že s dítětem není něco v pořádku. Při podezřelých projevech by se měli rodiče pokusit k dítěti přiblížit a získat jeho důvěru.

Podezřelé projevy, na které je nutné reagovat:

- Za dítětem nedochází domů žádný spolužák, zdá se, že nemá žádné kamarády.
- Dítě je zaražené, posmutnělé, nemluví o tom, co se ve škole děje.
- Špatně usíná a spí, zdají se mu „strašné“ sny.
- Dochází u něho k výraznému zhoršení prospěchu, je nesoustředěné, bez zájmu.
- Často ho před odchodem do školy nebo po příchodu bolí hlava, břicho apod.
- Dítě chodí do školy a ze školy různými oklikami.
- Přichází domů s potrhaným oblečením, s poškozenými školními pomůckami apod.
- Nedokáže uspokojivě vysvětlit svoje zranění.
- Často „nevychází“ s kapesným, ztrácí ho.
- Vyhrožuje sebevraždou.

Existují také případy, kdy se dítě svěří rodičům se svým trápením hned v jeho zárodku. V tomto případě by měli rodiče naslouchat, projevovat citovou podporu a brát zcela vážně vše, co dítě řekne.

Důležité je **poskytovat dítěti maximální oporu a ochranu**, zorientovat se ve vnějším obraze šikanování, povídat si s dítětem o průběhu situace, ubezpečovat dítě, že udělalo dobře, že se svěřilo.

Oba rodiče by měli navštívit ředitele školy a třídního učitele. Měli by informovat pedagogy o tom, co se stalo a zjistit, zda je škola schopna poskytnout kvalifikovanou odbornou pomoc. Je nutné se přímo zeptat, zda mají pedagogové odborné zkušenosti. Zeptat se, jak bude pedagog šikanu šetřit, jak bude chránit dítě, jak najde vhodné svědky atd.

Podle situace ve škole, ale i na základě dalších okolností mohou rodiče oběti uvažovat o dalších opatřeních:

- Navázat kontakt s odborníkem (návštěva pedagogicko-psychologické poradny, návštěva střediska výchovné péče, návštěva jiného poradenského zařízení jako je např. Fond ohrožených dětí, Centrum prevence, Bílý kruh bezpečí apod.)
- Zajistit ochranu dítěte na cestě do školy i ze školy
- Při pokročilé šikaně lze podat trestní oznámení na agresory

5.4 Podíl školy a pedagogů na prevenci šikany

Každý pedagog, zejména pak třídní učitel, je odpovědný za vytvoření zdravého klimatu třídy. Je povinen zejména:

- Podporovat rozvíjení *pozitivních vztahů* mezi dětmi.
- Vést děti k *sebedůvěře*, přiměřenému *sebevědomí* a *odpovědnosti* za své konání.
- Jednat s dětmi jako s partnery, bez výjimky respektovat jejich práva a vést je k plnění povinností.
- Co nejvíce omezit nudu ve výuce – šikana často vzniká jako zdroj zábavy pro agresory.
- Udržovat ovzduší důvěry mezi dětmi a pedagogy.
- V kritických situacích dát jasně najevo, že agresivní chování je špatné a nelze ho tolerovat.

- Nebýt lhostejný k projevům agresivity a to i v případě, že momentálně není pověřen dozorem.
- Informovat děti, ale i jejich rodiče, na koho se obrátit při problémech.
- Snažit se mít přehled o vzájemných vztazích mezi dětmi ve třídě i mimo ní. Třídní učitel by měl znát záliby svých žáků, zajímat se o to, jak tráví volný čas, a umět si s nimi o tom popovídat, mají-li zájem.

Uvedené činnosti a chování pedagoga se uplatní zejména v rámci primární prevence šikany. Tedy v době, kdy tento patologický jev není dostatečně rozbujelý, je ve svém zárodku, případně dosud nenastala situace, kdy by k nějakému jednání, byť v náznacích, došlo.

V drtivé většině případů se žák pedagogovi nesvěří s tím, že je šikanován. To se stává spíše výjimečně. Oběť má strach z odplaty, navíc si často odmítá připustit závažnost situace. Chce si zachovat důstojnost alespoň ve vlastních očích. Je tedy naprosto nutné, aby pedagog nebral na lehkou váhu informace od nezaajatých svědků a také poznatky z vlastního pozorování a intuice.

Pedagog by měl svou pozornost věnovat nepřímým příznakům šikanování. Jednotlivě mohou mít i jiné příčiny, ale rozhodně je nutné v dané chvíli zvýšit pozornost. Jedná se o tyto příznaky:

- Potenciálně šikanovaný žák se o přestávkách zdržuje stranou od ostatních a nemá kamarády.
- Přestávky tráví v bezpečné blízkosti učitelů nebo mimo třídu a to bez zjevného důvodu, případně si vymýšlí záminky, aby nemusel být ve třídě.
- Jeho prospěch se náhle nevysvětlitelně zhoršuje, nesoustředí se na učení.
- Má často poškozené nebo rozházené věci, často se mu „záhadně“ ztrácí ve třídě, v šatně, na obědě.
- Při týmových sportech bývá volen mezi posledními
- Má-li promluvit před třídou, je nejistý a ustrašený. Opakovaně se zdráhá mluvit o sobě, nechce vyjádřit své vlastní pocity a názory.
- Působí smutně, stísněně. Často ve škole chybí z nejasných důvodů jako je např. bolest hlavy, břicha, ranní nevolnost apod.

Na rozdíl od těchto uvedených nepřímých příznaků šikany, existují i přímé znaky, při kterých musí pedagog situaci neprodleně řešit. Jedná se o tyto znaky:

- **Soustavné posměšné poznámky, nadávky, hrubé žerty, hanlivá přezdívka** atd. na adresu určitého žáka, **pokud to tento žák těžce snáší a trpí tím**. Zvláště nápadné je, když se situace opakují, aniž by k nim tento žák zavdal jakoukoli příčinu.
- **Jednostranné vyžadování věcných či peněžitých darů**, ať již pod pohrůzkou fyzického násilí, nebo hrozbou odpírání kamarádství.
- Jeden žák vystupuje vůči druhému často v **roli sluhy či otroka**, plní jeho příkazy, vykonává za něho práce (mazání tabule, nošení tašky apod.).
- Opakované **rvačky**, v nichž se buď objevuje výrazný nepoměr sil (početní převaha nebo fyzické parametry), nebo jedna strana viditelně nemá zájem a **snaží se uniknout**.
- Často opakované **pošťuchování, strkání, údery, poškozování věcí, které žák neoplácí**. Někdy je oběť doháněna až ke stavům **zoufalství**.
- Na žáka je vyvíjen **nátlak k vykonání nemorálních až trestných činů**.

Při náhlém výbuchu násilí vůči oběti je samozřejmě nutné postupovat odlišně. Jednat rázně, okamžitě zajistit ochranu oběti a izolovat agresory a to i vzájemně.

V počáteční fázi vyšetřování šikany je nutné zásadně neřešit situaci přes celou třídu, nebo větší skupinou dětí. Důvodem této zásady je skutečnost, že děti, jakožto svědci, často nerozlišují mezi tím co prožily, a co znají z doslechu. Oběť bývá v takovém případě zastrašena a agresor má dostatek příležitostí se připravit na celé řízení.

Další důležitou podmínkou je zajistit nemožnost konfrontace obětí a agresorů nebo jejich rodičů, ačkoli je časté, že ze strany agresorů, či jejich rodičů je tento postup vyžadován.

Je nutné brát v úvahu, že agresori zdůvodňují své chování přijatelnými nebo dokonce ušlechtilými cíli (např. „on pořád všechny provokuje“). Nepodlehout jednostrannému nazírání na problém a vždy se snažit o objektivitu.

V případě, že pedagog cítí osobní antipatii k některému z účastníků, nesmí dopustit, aby tato skutečnost ovlivnila jeho stanovisko a především řádné vyšetření případu šikanování.

5.5 Postup třídního učitele (vyšetřující osoby), má-li podezření na šikanu

V rámci postupu třídního učitele, či jiné vyšetřující osoby v případě podezření na šikanu, je důležité dodržet pořadí následujících kroků a žádný nevynechat. Pokud je v některém ze stádií vyšetřování podezření vyvráceno, další již pochopitelně nenásledují.

1. **Konfrontovat svá pozorování s dalšími kolegy**, nezapomenout na předchozího třídního učitele.
2. Co nejdříve **oznámit svá podezření vedení školy**, výchovnému poradci a **konzultovat další postup**. Dohodnout strategii, zda další vyšetřování povede třídní učitel nebo jiná osoba, což by v každém případě měl být člověk znalý problematiky. Případně přizvat psychologa.
3. **Mezi čtyřma očima** a bez zbytečného rozruchu **vyslechnout více nezaujatých svědků** – spolužáků. Důležité věci zaznamenávat, porovnávat, věnovat pozornost nesrovnalostem v časech a místech.
4. **Spojit se s rodiči případné oběti**, konzultovat s nimi výskyt nepřímých znaků šikany. Požádat je o spolupráci.
5. Teprve nyní **vyslechnout oběť**. Výslech provádět citlivě, zcela diskrétně, zajistit bezpečí a důvěrnost informací. Vše zaznamenávat. Je nutné, aby tento rozhovor prováděla osoba, které oběť důvěřuje.
6. **Vyslechnout agresory** – překvapivě mezi čtyřma očima, znemožnit domluvu výpovědí. Je-li pachatelů více, soustředit se na rozpory ve výpovědích. Vytypovat nejslabší článek, dovést agresora či agresory k přiznání nebo vzájemnému obviňování.
7. Požádat vedení školy o **svolání výchovné komise** (vedení školy, výchovný poradce, třídní učitel, případně další učitelé, psycholog atd.). Ta na základě shromážděných informací posoudí, zda se jedná o šikanu a jaký je stupeň závažnosti, navrhne další postup vůči obětem, agresorům a třídě jako celku. **Potrestání agresorů** je individuální a závisí na věku, intenzitě šikany a na tom, zda se jednalo o první případ nebo recidivu.
8. Individuálně **pozvat k jednání rodiče agresorů**, seznámit je se situací, sdělit jim navrhovaná opatření, přičemž je vhodné zdůraznit možnost nápravy. Požádat je o spolupráci. Pokud rodiče odmítají spolupracovat, zvážit oznámení případu na orgán sociálně právní ochrany dítěte, případně na Policii ČR pro podezření z trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže. V otázce trestů nepřistupovat na kompromisy.
9. Pozvat rodiče obětí, seznámit je se situací, domluvit se s nimi na opatřeních (terapie, osobnostní výcvik, organizační opatření apod.). Odmítají-li spolupracovat, zvážit oznámení věci na orgán sociálně právní ochrany dítěte.

10. Teprve nyní **rozebrat situaci se třídou**, přičemž je vhodné vynechat případné citlivé detaily. Prodiskutovat případ s žáky, vysvětlit jim nebezpečnost takového jednání a důsledky šikany. Oznamit třídě potrestání viníků. **Třídu nadále pozorně sledovat.**
11. Pokud okolnosti připouštějí pouze možnost vyřešení situace odchodem některých žáků, **měli by odejít agresori, a nikoli oběti.**¹

Cílem PREVENCE šikany je snaha o vytvoření prostředí omezující vznik šikany. I přesto je nutné být stále pozorný a odhalit počínající šikanu dříve, než se plně rozvine. Vhodnými prostředky zamezit jejímu dalšímu trvání. Na zřeteli je nutné mít pravidlo, že každý případ šikany vyžaduje specifické řešení.

Závěr

Epidemický výskyt šikanování na školách souvisí se širšími společenskými vlivy. Škola je, ať chceme nebo nechceme, zmenšeným modelem společnosti. Odráží poměrně věrně, jak to ve společnosti vypadá. Není schopná odstranit negativní vlivy zvenčí, může k nim pouze přihlížet při hledání účinné ochrany dětí. Ze společnosti však mohou přicházet i pozitivní impulzy. Sociální

¹ *Časopis Prevence*. ročník 1, číslo 3, Združení život bez násilí, Praha, 2004

instituce jako školy však mají značnou setrvačnost, a tak často brání děti nejen před vlivy nebezpečnými, tak i před změnami k lepšímu.

Zárodečná podoba krutosti je v každém člověku. Navíc současná společnost dává lidem v nebyvalé míře svobodu k realizaci jejich sklonů. Vytváří se tak prostor pro mnoho dobrých iniciativ, ale bohužel i pro konání zla. Nejuznávanějším kritériem úspěchu v naší společnosti se staly peníze a moc s nimi spojená. To přináší prosazování morálky svobodné tržní soutěže do sociálních vztahů, kdy ten, kdo má bohatství a ovládá druhé, je považován za kladný vzor. Nepředpokládá se existence vyšších morálních principů. Výsledkem je, že zárodečné formy šikanování jsou přítomny prakticky všude. Je to norma vztahů ve společnosti, kdy je běžné, že silnější využívá slabšího. Šikana se nepovažuje za něco špatného, neboť podle současných měřítek si za to vlastně oběť může sama. Není dost sebejistá, agresivní, zkrátka nemá správné vybavení do současné doby.

Televize, počítačové hry a tiskoviny zahrnují mládež násilím. V předkládané produkci člověk nenalezne věrohodně zobrazený soucit, bolest, utrpení ani pocit viny. Na druhou stranu však média informováním o případech šikany pomohla vzbudit zájem odpovědných institucí o změnu situace.

V neposlední řadě bujení epidemie šikany posiluje malý zájem společnosti o šikanování navzdory tomu, že ji tato zákeřná nemoc zevnitř rozkládá. Virus šikanování napadá totiž právě ty skupiny, kde jsou vztahy rovnocenné a měly by takové zůstat. Přitom malé sociální skupiny tvoří nervový systém občanské společnosti.

Existují však i jevy a trendy pozitivní. Společnost se snaží uvést do života nadnárodní normy jako Deklaraci lidských práv nebo Úmluvu o právech dítěte. Začínají fungovat instituce hájící práva jedince. Zlepšuje se práce policie a soudů, zřízena byla funkce ombudsmana, existuje Evropský soud pro lidská práva. Pomalu se rodí vědomí, že zlu a násilí nelze ustupovat, že každý agresor ohrožuje potenciálně kohokoli.

Přesto společenské klima pro ochranu slabých a napadených není příznivé. Lidé si dosud málo uvědomují, že k tomu, abychom mohli žít ve svobodné společnosti, je zapotřebí mnohem víc, než naplňovat vlastní štěstí.

Resumé

Nyní bych chtěl několika větami shrnout, o čem jsem ve své práci pojednal a to s přihlédnutím k jednotlivým kapitolám .

V první kapitole jsem se zaměřil na obecnou charakteristiku šikanování, jakožto patologického chování, jehož nebezpečnost spočívá zejména v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka

v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví obětí. V souladu s publikovanými fakty jsem uvedl a stručně rozebral vývojová stadia šikany, jejich specifika a důležitost jejich znalostí pro rozlišování stupně obtížnosti „léčby“ tohoto jevu. Jelikož definice sama o sobě nemůže vyjádřit to, co se ve skutečnosti skrývá pod pojmy agrese či manipulace, uvedl jsem v této části bakalářské práce i konkrétní příklady agresivity mezi žáky, což může v důsledku přiblížit to, co šikanování ve skutečnosti je.

Druhá kapitola je zaměřena na charakteristiku agresorů a obětí šikanování. Agresori, kteří šikanují své spolužáky, nejsou ve většině případů agresivními psychopaty. Tito mladí lidé se od svých vrstevníků, alespoň na úrovni psychopatických diagnóz nijak neliší. Jsou však mimořádně egoističtí a egocentričtí. Agrese a krutost, která je v nějaké míře v každém člověku, proto nemá větších zábran v „bujení“. Z pohledu agresora, nejde ve vztahu k šikaně o problém psychopatologie, nýbrž o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky. Nastínil jsem zde i několik vnitřních osobnostních faktorů agresora, které se bezpochyby podílejí na jeho agresivním chování vůči spolužákům. Na rozdíl od charakteristiky agresora, je podstatně obtížnější postihnout jak vypadá oběť šikanování. Pravidlem je, že každá skupina si najde svoji oběť a kritéria jsou velmi rozmanitá. Při shodě okolností se obětí šikany může stát kterékoliv dítě.

Mechanismus proměny zdravé, neinfikované skupiny v nemocnou, proměny normálního slušného žáka v brutálního agresora, proměny pohodově se vyvíjejícího žáka ve zlomeného, na agresorovi závislého člověka je nastíněn ve třetí kapitole. Uvedl jsem zde i nejčastější metody iniciátorů šikanování k získání moci nad spolužáky. Nezanedbatelnou skutečností ovlivňující jev šikanování je osobnost pedagoga, zejména třídního učitele a pedagogický styl řízení skupiny. Podstatný vliv na formování agresorů a obětí šikany má rodina a mimoškolní skupiny vrstevníků.

Ve čtvrté kapitole jsem se zaměřil na škody a následky vzniklé šikanováním. Skryté nebo pozdě odhalené šikanování způsobuje škody všem členům skupiny. Z logiky věci vyplývá, že nejhorší škody jsou páčány na obětech šikanování. Těm způsobuje nezměrné psychické a fyzické utrpení, které lze ztěží zprostředkovat tomu, kdo něco obdobného nezažil. Poškození bývá často dlouhodobé, někdy i trvalé. Škody jsou páčány také na samotných agresorech i ostatních členech skupiny. U agresorů jde zejména o upevňování antisociálních postojů, čímž se u nich prohlubují duchovní a mravní nedostatky. Ostatní členové skupiny pak ztrácejí iluze o společnosti, která by každému člověku měla zajistit ochranu proti jakékoliv formě násilí.

O prevenci šikany na základních školách je pojednáno v páté kapitole této bakalářské práce. V tomto směru je nutné si uvědomit, že úspěšná léčba tohoto patologického jevu klade na všechny zúčastněné velké požadavky. Ze strany Ministerstva školství je nutné tuto činnost metodicky zastřešit. Je zapotřebí, aby co nejvíce odborníků, kteří se jako první s tímto jevem setkávají, připustilo, že šikanování na školách je velice závažný problém, a vnitřně přijalo za svůj úkol zabránit tomuto zlu. Neméně důležité je zajistit jim možnost získat odbornou kvalifikaci pro různé úrovně prevence šikanování. Posledním nezbytným požadavkem pro pozitivní zvrát v situaci je prosazení celkově promyšleného postupu nejen na úrovni jednotlivé školy, ale na úrovni celého resortu školství.

Úspěšnou cestou ke „zkrocení“ rozbujelého násilí může být pouze postupné rozvíjení prevence na co největším počtu škol za aktivní pomoci a podpory příslušných organizací a rodin žáků těchto škol.

Anotace

Radim Kábrt, *Formy a prevence šikanování na základních školách.* (bakalářská práce)
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Institut mezioborových studií Brno, 2006, 53 stránek

Anotace

Bakalářská práce směřuje od obecných, teoretických myšlenek k metodice prevence agresivity a šikany na základních školách. Zkoumá a určuje odkud se šikana bere, jak rozpoznat oběť a pachatele šikany. Práce sleduje, zdůvodňuje a doporučuje, že k prevenci šikany nestačí jen zodpovědnost školy, ale je rozhodující i význam a vliv rodiny.

Klíčová slova

Šikana – agresivita – agresor – oběť – prevence šikany – skupinová norma

Radim Kábrt, Chicanery forms and chicanery prevention at the basic schools. (Bachelor's thesis).
University of Tomáš Baťa in Zlín, Institut of interdisciplinary studies, 2006, 53 pages

Annotation

The thesis leads from general, theoretical thoughts, to the methodology of agresivity and chicanery prevention at the basic schools. It examines and defines where the chicanery comes from, how to recognize the victim and the abuser. The thesis watches, justifies and recommends – in the chicanery prevention, not only the responsibility of the school, but also the influence of the family is crucially important.

Keywords

Chicarery – aggressiveness – agresor – victim – chicanery prevention – group regulation

Literatura a prameny

Legislativa:

Trestní zákon, zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších doplňků

Metodický pokyn ministra školství mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č.j. 28 275/2000-22

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže, č.j. 14 514/2000-51

Knižní publikace

Kolář, M.: *Skrytý svět šikanování na školách*. Portál, Praha 2000

Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Portál, Praha 2001

Šišková, T.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Portál, Praha 1998

Elliotová, M.: *Jak ochránit své dítě*. Portál, Praha 1995

Čermák, I.: *Lidská agrese a její souvislosti*. Fakta, Žďár nad Sázavou 1999

Goldmanová, J.: *Jak si nenechat ublížit*. Portál, Praha 1995

Říčan, P.: *Agresivita a šikana mezi dětmi*, Portál, Praha 1995

Prchal, J.: *Vychováváme děti*, Portál, Praha 1996

Helus, Z.: *Vyznat se v dětech*, SPN, Praha 1984

Mádrová, E.: *Zkuste být dítětem*, Portál, Praha 1998

Časopisy

časopis Prevence, ročník 1, číslo 3, Občanské sdružení Život bez násilí, Praha 2004

časopis Prevence, ročník 2, číslo 7, Občanské sdružení Život bez násilí, Praha 2005

Internetové zdroje

<http://www.sikana.cz/>

<http://www.poradenskecentrum.cz/sikana.html>

<http://www.zkola.cz/zkedu/ZaSkolou/Problemovejevy/SikanaAAgresivita/default.aspx>

<http://www.msmt.cz/>